Chipul Sfântului Paisie Velicikovski și deshumarea moaștelor sale (I)

Drd. Gheorghe DIACONU*

Rezumat

Lucrarea de față prezintă, în prima parte, după un scurt context al vieții personale a Sfântului Paisie Velicikovski de la Neamț, chipul său transpus de posteritate în gravuri, portrete și în icoane, atrăgând atenția asupra perpetuării unei imagini îndepărtate de înfățișarea sa reală, propunând, totodată, o nouă transpunere a acesteia într-o icoană special pictată în baza acestui demers, iar în cea de a doua parte, deshumarea cinstitelor moaște ale sfântului, cauzele deprecierii osemintelor sale, tradițiile nemțene referitoare la mormânt și la deshumare în lumina realității istorice, restaurarea mormântului, precum și așezarea în raclă spre venerare a sfintelor sale oseminte.

Cuvinte-cheie:

Sfântul Paisie Velicikovski, Mănăstirea Neamț, gravuri, portrete, icoane, mormânt, deshumare, sfinte moaște, tradiții, realitate istorică, venerare.

Chipul Sfântului Paisie Velicikovski

Monumentala biserică voievodală a Mănăstirii Neamț, ctitorită de Sfântul Voievod Ștefan cel Mare și sfințită în 1497, păstrează sub pardoselile pridvorului, pronaosului și ale camerei mormintelor numeroase morminte, unele fiind dintre cele mai de seamă din istoria Bisericii și a neamului.

Tradiția dezgropării defuncților, după un anumit timp, care s-a păstrat în această lavră multă vreme, a permis ca în pridvor să fie înmormântați în perioada

* Gheorghe Diaconu, doctorand al Facultății de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna”, din cadrul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu.

secolelor XVIII-XIX[1] mulți dintre stareții și arhiereii de metanie de aici. În pronaos – necropolă a celor mai importante personalități monahale de dinainte de 1497 – au fost înhumați, până în secolul al XVIII-lea, mai mulți ierarhi și stareți nemțeni și unii demnitari, cei mai mulți dintre toți aceștia păstrându-și numele inscripționate fie pe pietre funerare, rămase începând cu anul 1883 sub pavimentul actual, fie pe pereții verticali ai bisericii[2].

Se știe că în camera mormintelor, dedicată ctitorilor principali, în partea nordică a încăperii, a fost reînhumat Ștefan II, domnul Moldovei, decedat în 1447, căruia Ștefan cel Mare i-a așezat actuala piatră funerară, iar în latura sudică, Sfântul Paisie Velicikovski, care, mai mult ca oricare alt ctitor, prin curentul său isihast de importanță panortodoxă, a devenit și ctitor spiritual, pecetluind veacul de aur al Ortodoxiei românești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Cu toate că a fost numit „singurul pribeag folositor care ne-a venit de peste Prut”[3], față de persoana acestui sfânt, din cauză că era de altă etnie și avea mormântul în cea mai expusă poziție din biserica voievodală nemțeană, s-a creat o atmosferă controversată în perioadele iluministă și comunistă, alimentată de relațiile politice ale țării cu Rusia. Această stare de lucruri a influențat până și mediile monahale în perioada regimului trecut ateu, în ceea ce privește mormântul starețului Paisie, față de care monahii încă mai îndeplineau o rânduială de cinstire devenită tradiție în mănăstire. Influența a constat în conturarea unei atmosfere enigmatice în jurul mormântului, potrivit căreia ar fi gol, că osemintele sfântului ar fi fost furate de ruși, drept pentru care nu trebuie să i se acorde prea multă importanță. Cu toate că era vorba de o mentalitate fantezistă, ea a fost însușită și de unele personalități credibile, apolitice, de cultură românească medievală. Din momentul deshumării Sfântului Necunoscut, această mentalitate va căpăta noi nuanțe, perpetuate până în momentul cercetării mormântului și al deshumării Sfântului Paisie.

Prin urmare, încredințându-mi-se elaborarea textului de față referitor la acest moment, în care am fost implicat în mod direct, și având în vedere că tema nu a

---

[1] În perioada 1835-1901 au fost deshumate osemintele a 547 de înhumați care au trăit în secolele XVIII și XIX și au fost mutate în gropnița mănăstirii (Narcis Crețulescu, *Numele răposaților a căror oseminte se găsesc în gropnița Mănăstirii Neamț*, ms. rom. 139, BMN, 100 file (= BMN, Ms. rom. 139), v. un rezumat de arhim. Nestor Vornicescu, „Manuscrisele arhiereului Narcis Crețulescu din biblioteca Mănăstirii Neamț”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 7-8/1968, pp. 434-435; Narcis Crețulescu, *Inscripțiile Sfintelor Mănăstiri Neamțu și Secul cu a schiturilor sale dimprejur, 1906*, ms. rom. 171, BMN (= BMN, Ms. rom. 171), ff. 236-256.

[2] BMN, Ms. rom. 171, ff. 254-258; diac. Ioan Ivan, pr. Scarlat Porcescu, *Mănăstirea Neamț*, Iași, 1981, pp. 56-66.

[3] Nicolae Iorga, *Viața călugărească și munca pentru cultură*, Mănăstirea Neamț, 1925, p. 39.

mai făcut obiectul vreunei alte abordări, ne propunem să prezentăm, într-o primă parte, contextul special al vieții psihosomatice a Sfântului Paisie și chipul său descris de ucenici, precum și modul cum a fost transpus în gravuri, tablouri și icoane, iar în a doua, deshumarea, starea de conservare a materialului arheologic, posibile cauze ale deprecierii sfintelor oseminte, tradiția deshumărilor în Mănăstirea Neamț – cu o analiză critică a informațiilor, restaurarea mormântului și așezarea în raclă a sfintelor moaște.

Ca suport documentar vom utiliza izvoarele istorice și de spiritualitate referitoare la viața starețului Paisie, atât autobiografia[4] și biografiile scrise de ucenici contemporani acestuia, cât și cele ale paisienilor care nu l-au cunoscut direct pe sfânt.

În prima categorie se înscriu biografiile schimonahului Mitrofan[5], care s-a închinoviat în obștea paisiană la Mănăstirea Dragomirna, cea a monahului Vitalie[6], autor al unui text mai scurt, dar cuprinzător în informații, cea a schimonahului Isaac Dascălul[7] († 1817), unul dintre cei mai erudiți cărturari ai epocii paisiene, cea a ierodiaconului Grigore Dascălul[8] († 1832), tuns în monahism în obștea paisiană la Mănăstirea Neamț, fiind ales ulterior mitropolit al Ungrovlahiei, și cea a schimonahului Platon[9]. La acestea se adaugă textele ieroschimona-

---

[4] < Starețul Paisie >, „Autobiografia" în: Cuviosul Paisie de la Neamț Velicikovski, *Autobiografia și Viețile unui stareț urmate de Așezăminte și alte texte*, ed. a III-a adăugită, studiu introd. de Elia Citterio, ed. îngrijită și prezentată de diac. Ioan I. Ică jr, Editura Deisis, Sibiu, 2015 (= Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile*), pp. 105-221.

[5] < Mitrofan schimonahul >, „Viața Cuviosului stareț Paisie", în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile* (= *Viața* lui Mitrofan), pp. 223-334.

[6] < Vitalie monahul >, „Arătare în scurt, pentru cuviosul părintele arhimandritul Paisie, ce au fost stareț sfintelor mănăstiri Neamțului și Săcului", dactilografiată de arhim. Ciprian Zaharia, în: *Contribuția românească la personalitatea, opera și amintirea starețului Paisie Velicikovski (1722-1794)*, Mănăstirea Bistrița, 1985, pp. 143-154 și editată în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile* (= *Viața* lui Vitalie), pp. 343-353.

[7] Dan Zamfirescu, „Isaac Dascălul, Biografia inedită a starețului Paisie cel Mare", în *Revista Fundației Drăgan*, Roma, nr. 3-4/1987 (= *Viața* lui Isaac), pp. 457-554.

[8] Ierodiaconul Grigore Dascălul, *Povestire din parte a vieții Prea Cuviosului Părintelui nostru Paisie*, lucrare nepaginată și introdusă, probabil, în ultimul moment, între paginile 295-296 din *Adunare a cuvintelor celor pentru ascultare* (în chirilică), Mănăstirea Neamț, 1817, reeditată de diac. Ioan I. Ică jr, în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile*, pp. 359-377 (= *Viața* lui Grigorie).

[9] Platon schimonahul, *Viața preacuviosului părintelui nostru starețului Paisie*, Mănăstirea Neamț, 1836, reeditată sub titlul *Viața și nevoințele fericitului Părintelui nostru Paisie, starețul sfintelor monastiri ale Moldovei Neamțul și Secul*, dată acum pe slovă nouă și grai îndreptat de Gheorghe Racoveanu, Râmnicul Vâlcea, 1935.

hilor Nicolae[10] și Ioan Diakovski[11], alți doi ucenici cărturari din obștea paisiană a lavrei nemțene.

În a doua categorie au fost încadrate biografiile scrise de către duhovnicul Andronic Popovici († 1893)[12] – considerat „ultimul cronicar moldovean din secolul al XIX-lea" –, care, în monumentala sa lucrare *Istoria Mănăstirilor Neamțul și Secul*, scrisă în patru variante rămase în cea mai mare parte inedite, plasează în centrul ei figura starețului Paisie[13] – cea din manuscrisul 154 din biblioteca Mănăstirii Neamț, a cărei paternitate nu este suficient clarificată[14], și cea a arhiereului Narcis Crețulescu[15].

---

[10] Este vorba de textul ms. rom. 1860, BAR, pus în valoare pentru prima dată de pr. dr. Paul Mihail, „În legătură cu participarea episcopului Veniamin Costachi la înmormântare starețului Paisie de la Neamţ", în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3-4, 1987, pp. 109-116, fără însă a-i descoperi autorul, fapt împlinit de către Valentina Pelin cu ocazia republicării lui și intitulat: < Nicolae ieroschim. >, „Cronică a zilelor din preajma și de după adormirea întru Domnul a starețului Paisie (4 octombrie-13 decembrie 1994)", în: Sfântul Paisie de la Neamț, *Cuvinte și scrieri duhovnicești*, II, Chișinău, 1999, pp. 242-258, reeditat și de diac. Ioan I. Ică jr, în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile* (= *Cronica* lui Nicolae), pp. 381-396.

[11] Este vorba de două texte: < Ioan Diakovski ieroschim. >, „Tânguire la mormântul starețului Paisie, din partea tuturor fiilor duhovnicești", tradusă în românește de către ieromonahul Chiriac duhovnic în anul 1836 şi idem, „Slujba Sfântului Cuviosului Paisie", în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile*, pp. 409-412 şi 415-448.

[12] ANNț, Mănăstirea Neamț-Secu, dos. 1/1840: Condică, ff. 1-16. Potrivit acestui document din 1840, Andronic era monah la Mănăstirea Secu ca fiu al preotului moldovean Neculai din satul Lungani, ținutul Cârligătura, închinoviat în mănăstire în 1831, călugărit în 1838 de starețul Neonil, în Mănăstirea Neamț și avea duhovnic pe Neofit (ff. 7^{v}-8^{r}).

[13] < Andronic ieroschim. >, *Istoria Mănăstirilor Neamțul și Secul,* III, 1872, ANRM, fond 2119, inv. 3, dos. 64, 39 file; IV, 1874, fond 2119, inv. 3, dos. 70, 241 file; V, 1879-1880, fond 2119, inv. 3, dos. 82, 432 file (= *Viața* lui Andronic).

[14] A fost atribuită mai întâi arhimandriților Augustin Brahă și Gherasim Miron și scrisă în perioada 1852-1856, conform unei însemnări (*cf.* Diac. prof. Ioan Ivan, „Introducere" în: *Viața Cuviosului Paisie de la Neamț*, ed. îngrijită de autor după manuscrisul nr. 154 din biblioteca Mănăstirii Neamț, Editura Trinitas, Iași, 1997, pp. X-XII), apoi lui Andronic, elaborată și scrisă aprox. în 1858 (*cf.* Valentina Pelin, „Contribuția cărturarilor români la traducerile şcolii paisiene", în: *Românii în renașterea isihastă*, Editura Trinitas, Iași, 1997, p. 109, n. 27; Pr. Dorimedont Bădărău, „Andronic duhovnicul – ultimul cronicar al secolului al XIX-lea: viața, personalitatea și opera istorică" în: *Istoria Sfintelor Mănăstiri Neamț și Secu a arhimandritului Andronic Popovici*, I, Editura Cetatea Doamnei, Piatra Neamț, 2015, pp. 5-51) și, mai recent, lui Augustin Brahă, ca autor, și lui Andronic, în calitate de copist, redactată „înainte de 20 martie 1858" (Petronel Zahariuc, „Introducere", în: *Ieromonah Andronic, Călătoria la Muntele Athos (1858-1859)*, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iași, 2015 (= *Viața* lui Augustin și Andronic), pp. 22-25, n. 76).

[15] Narcis Crețulescu, *Istoria Sfintei Mănăstiri Neamțu și Secul pe timpul cuviosului stareț Paisie, 1763-1794*, t. III, BAR, ms. rom. 5693, dactilografiat de Gabriela Dumitrescu pentru lucrarea arhim. Ciprian Zaharia, *op. cit.*, ff. 184-274 (= *Viața* lui Narcis), ff. 102-126. Autorul a scris, la rândul său, viața starețului Paisie ca o prelucrare a celei scrise de Andronic duhovnicul, documentându-se de la părinții bătrâni din mănăstire, care nu l-au cunoscut pe starețul Paisie, însă au acumulat

I. Contextul vieții personale a Sfântului Paisie

I.1. Date biografice

Născut la 21 decembrie 1722, în orașul Poltava din Ucraina, într-o familie de protopopi, viitorul stareț Paisie primește la botez numele de Petru, iar la vârsta de patru ani rămâne orfan de tată. A învățat carte mai întâi după *Psaltire, Ceaslov* și texte patristice, apoi la Academia Movileană din Kiev, dar, după patru ani de frecventare a cursurilor, abandonează, călătorind pe la mai multe mănăstiri și schituri pentru a găsi un povățuitor și pentru a intra în monahism; este tuns rasofor în Mănăstirea Medvedonski pe 16 august 1741, fiind numit Platon, însă, fiind atras de „binecuvântata limbă românească" și de renumele mănăstirilor din Țările Române „[…] pentru frumusețea și rodnicia pământului nostru, pentru spiritul de frățească ospitalitate creștină a voievozilor și ierarhilor noștri"[16] de atunci, va părăsi țara natală pentru totdeauna.

Prin urmare, după aproape 20 de ani petrecuți în patria natală (1722-1742), fiind cuprins de o mare tensiune duhovnicească de a-i găsi pe cei mai iscusiți îndrumători, ajunge să intre, în perioada 1742-1746, ca viețuitor în schiturile din ținuturile Buzăului și ale Vrancei: Dălhăuți, Trăisteni și Cârnu, iar de aici va trece și în Moldova de atunci pentru a se închina la icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului din Mănăstirea Neamț, pe care s-a învrednicit a o ține cu mâinile sale de trei ori[17] cu ocazia scoaterii acesteia în procesiune, probabil la hramul mănăstirii. La Schitul Poiana Mărului, exista și se dezvolta, sub renumitul stareț isihast Vasile, un adevărat centru panortodox de înaltă trăire isihastă, cu un scriptorum de opere patristice traduse și copiate în limbile română și slavonă. Însă, din cauza fricii sale duhovnicești ca nu cumva acest stareț să-l facă preot[18], cu toate că nu împlinise vârsta de 24 de ani, Platon pleacă la Athos, unde va rămâne în perioada anilor 1746-1763[19].

Pentru început, locuiește doi ani într-o mică obște de călugări greci și slavi, la Chilia Kyparis, care ținea de Mănăstirea Pantocrator, apoi, alți doi ani și jumătate,

---

resentimente, elaborând o altă imagine decât cea a ucenicilor contemporani. Fiind o lucrare elaborată dintr-o evidentă perspectivă subiectivă, o vom utiliza doar acolo unde informațiile sau lipsa lor o cer.

[16] Nichifor Crainic, *Sfințenia – împlinire a umanului (curs de teologie mistică), (1935-1936*), ed. îngrijită de ierod. Teodosie Paraschiv, Editura Trinitas, Iași, 1993 (= Nichifor Crainic, *Curs de teologie mistică*), p. 147.

[17] < Starețul Paisie >, „Scrisoarea către Constantin Moruzi domnul Moldovei", în: Sfântul Paisie de la Neamț, *Cuvinte și scrisori duhovnicești*, II, ed. îngrijită de Valentina Pelin, Chișinău, 1999 (= Paisie de la Neamț, *Cuvinte și scrisori*), p. 185.

[18] *Cf.* < Starețul Paisie >, „Autobiografia" în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile*, pp. 201-203.

[19] Mai exact: 4 iulie 1746 – 3 aprilie 1763 (*cf. Viața* lui Isaac, f. 154, ed. 1987, p. 550, ed. 2015, p. 333).

singur într-o colibă, trăind într-o severă asceză și într-o sărăcie neobișnuită. Aici, în anul 1750, pe când avea 28 de ani, l-a găsit schimonahul Vasile de la Poiana Mărului, care îl va tunde în monahism, schimbându-i numele din Platon în Paisie. Apoi, pentru asceza sa isihastă și cunoașterea limbii române[20], i s-a alăturat ca frate împreună nevoitor tânărul monah Visarion, venit din Moldova, și, la scurtă vreme, alți doisprezece români și cinci slavi, situație care l-a obligat să cumpere Chilia *Sfântul Constantin*, unde a așezat pentru prima dată rânduiala de a se sluji în limbile română și slavă[21]. Aici este hirotonit ierodiacon, ieromonah și hirotesit duhovnic de către episcopul Grigorie Rașca[22]. Însă, datorită înmulțirii ucenicilor, cu aprobarea Mănăstirii Pantocrator, în 1757 începe să construiască Schitul *Sfântul Ilie.* De aici, în urma unei invitații, a preluat pe 15 aprilie 1762 conducerea Mănăstirii Simonopetra[23], devenind stareț, însoțit de 35 de monahi, însă, din cauza datoriilor foarte mari pe care le avea mănăstirea față de turci, după trei luni, a revenit la schit[24], unde lăsase jumătate din obștea sa. În acest context de instabilitate, la care s-a adăugat și rivalitatea dintre grecii și slavii de la Athos, Paisie hotărăște să se întoarcă în Țările Române[25].

Însoțit de 64 de călugări, îmbarcat în două corăbii, părăsește Athosul la 3 aprilie 1763[26], trece prin Constantinopol și ajunge la Galați, apoi la Schitul Vărzărești pentru un popas, iar în septembrie 1763 primește de la mitropolitul Moldovei Gavriil Callimachi (1760-1786) și de la voievodul Grigorie Callimachi (1761-1764, 1767-1769) Mănăstirea Dragomirna, unde va rămâne doisprezece ani (1763-1775)[27]. Aici

---

[20] *Cf. Viața* lui Grigorie, ed. 1817, f. 4v, ed. 2015, p. 223.

[21] *Cf. Viața* lui Grigorie, ed. 1817, f. 7v, ed. 2015, p. 237-238.

[22] *Cf. Viața* lui Isaac, f. 106, ed. 1987, p. 505, ed. 2015, p. 236, adică în 1758 (f. 154, ed. 1987, p. 550, ed. 2015, p. 333).

[23] Referitor la acest moment, în *Codicele A΄*, (f. 68) al acestei mănăstiri s-a consemnat: „Părintele duhovnic Paisie a venit la 15 aprilie 1762; un sârb (sic) cu călugării săi, aproape 35 de monahi, care locuiau la Schitul *Proorocul Ilie*, schit al Mănăstirii Pantocrator; au venit în mănăstirea noastră să locuiască pentru totdeauna și să o păzească, să o chivernisească ca un cârmuitor a toate: și, pentru că nu au putut rămâne, au lăsat-o și a fugit în Bogdania; și, plecând ei, aceasta a fost închisă și a fost preluată de către Megali Mesi" (Ierom. Theologos Simonopetritul, *Sfântul Paisie și ucenicii lui în Sfântul Munte și în Mănăstirea Simonopetra*, trad. de ierom. Nathanael Neacșu, Editura Doxologia, Iași, 2014, pp. 29-33).

[24] *Cf. Viața* lui Grigorie, ed. 1817, f. 8v; *Viața* lui Mitrofan, ed. 2015, pp. 242-243.

[25] *Cf. Viața* lui Mitrofan, ed. 2015, p. 244; *Viața* lui Grigorie, ed. 1817, f. 8v, ed. 2015, p. 244; pr. dr. Paul Mihail, „Slujba cuviosului Paisie de la Neamț (după manuscrisul aflat la Muntele Athos în schitul Sf. Ilie, împreună cu portretul său)" în *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 1-3, 1992 (= Paul Mihail, *Slujba*), p. 134.

[26] *Cf. Viața* lui Isaac, f. 154, ed. 1987, p. 550, ed. 2015, p. 333.

[27] Mai exact: 3 septembrie 1763 – 1 septembrie 1775 (*cf. Viața* lui Isaac, f. 154, ed. 1987, p. 550, ed. 2015, p. 333).

va primi, în Postul Mare al anului 1765[28], marea schimă din mâinile ieroschimonahului Alexie[29], ucenicul starețului Vasile de la Poiana Mărului, și va conduce o obște de 350 de călugări și frați, în baza unui Așezământ[30], pe care-l întocmește, fundamentându-l pe *Sfânta Scriptură* și *pe scrierile Sfinților Părinți*.

Însă din cauza conflictului ruso-turc (1768-1774), încheiat – printre altele – cu trecerea Moldovei de nord sub stăpânirea Austriei și neacceptând să trăiască sub o stăpânire eterodoxă, starețul Paisie a preluat conducerea Mănăstirii Secu la 14 octombrie 1775, la invitația egumenului Eftimie Cananău și a fostului egumen Nifon[31], fiind însoțit de 200 de monahi[32]. În această mănăstire va rămâne aproape patru ani (1775-1779)[33], trăind în pace, liniște și bucurie duhovnicească. Dar și de aici a fost nevoit să plece din cauza înmulțirii soborului, a locului strâmt și, mai ales, a hotărârii voievodului Constantin Moruzi, care, neacordându-i sprijin pentru construirea unor noi chilii, l-a obligat să primească Mănăstirea Neamț ca loc pentru obștea sa numeroasă. Ajungând în mare supărare și boală din cauza acestei hotărâri date împotriva voinței sale, dar neavând altă alternativă și fiind încurajat și de ucenicii săi, în ajunul praznicului Adormirii Maicii Domnului a anului 1779 va prelua conducerea ambelor mănăstiri, Neamț și Secu, pentru o perioadă de cincisprezece ani (1779-1794)[34], în care va continua și va duce la apogeu marele curent de reînnoire isihastă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În 1790 va fi hirotesit arhimandrit de către arhiepiscopul Ambrozie al Poltavei[35] și va rămâne la Mănăstirea Neamț până în ziua mutării sale la viața veșnică – 15 noiembrie 1794.

I.2. Problemele de sănătate ale starețului Paisie

Asemănându-se cu mulți sfinți ai Bisericii, starețul Paisie a avut din tinerețe o fire plăpândă, sfioasă și bolnăvicioasă, pe care a supus-o, la timpul cuvenit, și unei asceze specific isihaste, împlinind cuvintele Sfântului Apostol Pavel: „Îmi chinuiesc trupul și-l supun robiei (I Cor. 9, 27) […] *când sunt slab atunci sunt tare”* (II Cor. 12, 10), deoarece „*Domnul mi-a zis:*[…] *puterea Mea se desăvârșește în slă-*

---

[28] Împărtășim argumentația doamnei Valentina Pelin în ceea ce privește acest an (*cf.* Paisie de la Neamț, *Cuvinte și scrisori*, I, ed. 1998, pp. 19-20, n. 2).

[29] *Viața* lui Isaac, ff. 110v-111r, ed. 1987, p. 509, ed. 2015, p. 246; *Viața* lui Platon, ed. 1836, f. 28v.

[30] < Starețul Paisie >, „Așezământul paisian de la Dragomirna (1763)”, în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile*, pp. 459-483.

[31] *Cf. Viața* lui Isaac, f. 120v, ed. 1987, p. 519, ed. 2015, p. 263.

[32] *Cf. Viața* lui Mitrofan, ed. 2015, p. 263.

[33] Mai exact: 14 oct. 1775 – 14 aug. 1779, adică trei ani și nouă luni (*cf. Viața* lui Isaac, f. 154, ed. 1987, p. 550, ed. 2015, p. 333).

[34] Mai exact: 14 aug. 1779 – 15 nov. 1794, adică cincisprezece ani și trei luni.

[35] *Cf. Viața* lui Isaac, f. 154, ed. 1987, p. 550, ed. 2015, p. 333.

biciune” (II Cor. 12, 9). Acest paradox paulin, împlinit de starețul Paisie și devenit ca o emblemă a persoanei sale, a fost evidențiat de Nichifor Crainic astfel: „Omul acesta, straniu de slab și de palid, de parcă n-ar fi avut niciodată sânge în el, șubred și bolnăvicios încă de tânăr, având partea dreaptă a trupului o rană de sus până jos, desfășura o energie de proporții fantastice”[36].

Despre perioada tinereții sale, pe când își făcea studiile la Kiev, singur mărturisește că, fiind nemulțumit de caracterul scolastic al învățământului Academiei Kievene și de nivelul duhovnicesc al monahismului ucrainian de atunci, încetează să mai frecventeze cursurile și se preocupă de modul cum ar putea să evadeze. Fiind depistat și interogat de către rectorul Academiei Movilene, Silvestru Kuleabț (1740-1745), amintește în biografia sa, pe care o lasă ucenicilor săi înainte de moarte, și despre unele slăbiciuni personale: „Eu, care din firea mea eram foarte sfios, cu atât mai mult în fața unei asemenea fețe […] nu știu cum am îndrăznit să-i răspund, zicând că întâia pricină pentru care m-am lăsat de învățătura din afară [a clasicilor antici] este intenția mea nestrămutată de a mă face monah […]”[37]. Apoi, după ce arată cele trei motive de abandonare a școlii, ca și intenția rectorului de a-i schimba hotărârea, descriind și încăpățânarea sa, care l-a determinat pe rector să-l amenințe cu bătaia, continuă: „Eu însă, cunoscându-mi neputința trupească dintotdeauna și temându-mă ca bătaia să nu-mi zdruncine și bruma de sănătate, m-am gândit totuși, deși nu voiam, să mă supun voinței lui, mai ales că această silnicie n-avea să fie de lungă durată”[38].

Nu mult după această confruntare se hotărăște să plece împreună cu prietenul său, Dimitrie, la mănăstire, dar este împiedicat de o boală de friguri. Acest moment reiese mai clar din dezvinovățirea pe care prietenul a făcut-o în fața sa, deoarece acesta îl dezamăgise și nu-și ținuse cuvântul dat în legătură cu pregătirile de plecare: „Când am sosit la Kiev, a zis el, după sfatul nostru lăsându-te acasă bolnav, am stat acolo câteva zile neștiind ce să fac […] și așa mi-am pierdut curajul, gândindu-mă că s-ar putea să fii multă vreme bolnav, că n-ai să poți veni curând la mine, la Kiev […]”[39].

După dureroasa despărțire de acest prieten, pleacă din Kiev la Cernigov, cu o barcă pe râurile Nipru și Desna, înfruntând această călătorie primejdioasă cu mare greutate, prilej cu care ies în evidență alte limite ale firii sale firave, despre care își amintește: „Mergând în susul apei, trebuia să vâslim necontenit. Tovarășii mei erau neasemuit mai puternici decât mine și făceau față cu ușurință acestei munci. Eu însă, fiind din fire slab la trup și nefiind de la naștere pus la nici o muncă, mă

[36] Nichifor Crainic, *Curs de teologie mistică*, p. 149.
[37] < Starețul Paisie >, „Autobiografia”, în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile*, p. 126.
[38] *Ibidem,* p. 128.
[39] *Ibidem*, p. 133.

osteneam acum mai presus de puterile mele și de atâta trudă mă durea tot trupul, mai ales mâinile și picioarele, ca și cum aș fi fost crunt bătut”[40].

Sănătatea și rezistența sa trupească firave se vor accentua apoi din cauza muncilor grele la care a fost rânduit în perioada noviciatului care a urmat. Ajungând la Mănăstirea Liubețki, a primit din prima zi ascultarea la cămara de alimente a mănăstirii, situație despre care își amintește: „Am purces, deci, cu sârg la această ascultare, deși era peste puterile mele, căci în fiecare zi, și nu numai o dată, ci de mai multe ori, ridicam de pe borș o piatră grea cu care acesta era presat și apoi o puneam la loc, lucru pe care-l făceam cu o trudă mare, peste puterile mele. Din pricina aceasta mi s-a șubrezit foarte și puțina sănătate pe care o mai aveam. Nu îndrăzneam însă să vorbesc despre asta părintelui egumen, ci înduram cât puteam cu mulțumire această trudă, rugându-mă Domnului să mă întărească”[41].

Fiind nevoit să părăsească Mănăstirea Liubețki, din cauza asprimii noului egumen, călătorește pe jos neobișnuit de mult pentru el, fapt din cauza căruia i se umflă talpa și glezna piciorului stâng, dar și mai mult, ajuns cu mare greutate la Schitul Rjiștev, amplasat pe malul râului Nipru, mai jos de Kiev, a suferit de tulburări gastrice mai bine de o lună, vomitând tot ce consuma[42].

În perioada următoare, petrecută în schiturile românești amintite, intrând într-o comuniune monahală autentică, este perceput corect și înțeles, de aceea nu mai aflăm nimic despre boala sau sensibilitatea sa nativă moștenită. Însă, de aici, pentru motivul deja menționat, avea să plece la Athos, avându-l ca însoțitor pe ieromonahul Trifon, împreună cu care, din lipsă de experiență, aveau să înfrunte cea mai mare cumpănă a vieții lor, pe care rasoforul Platon a trecut-o grație ajutorului divin, însă îndrumătorul său a decedat. Înfruntaseră greutățile călătoriei pe mare de la Galați la Constantinopol și, de aici, până la Marea Lavră, unde au ajuns în ajunul prăznuirii Sfântului Atanasie, ctitorul acestei mănăstiri, adică în ziua de 4 iulie 1746. Au rămas la privegherea hramului mănăstirii, apoi au pornit pe jos spre Mănăstirea Pantocrator, distanță care presupunea opt ore de mers. În timpul acestui drum obositor, pe o arșiță specifică din plină vară, drumeții au transpirat foarte mult și nu și-au schimbat hainele, „[…] au băut apă rece, neștiind să se păzească de așa ceva, și au petrecut noaptea în pădure în hainele lor asudate. Astfel, după o zi și o noapte, s-au îmbolnăvit de o boală de moarte și de nevindecat. Aflați în mare nevoie din pricina bolii, de-abia au ajuns la frații lor de lângă Mănăstirea Pantocrator. Aceștia […] când au aflat că se îmbolnăviseră în Sfântul Munte, au început să plângă cu amar moartea lor apropiată. Și ce n-au făcut în dorința lor de a-i vindeca! Au aprins un foc ca să-i încălzească și i-au uns și frecat cu spirt […]

40 *Ibidem*, p. 137.
41 *Ibidem*, p. 143.
42 *Cf. Ibidem*, pp. 153-154.

dar nu l-au putut vindeca nicidecum [pe Platon] şi nici pe ieromonahul Trifon, ci, (pentru acesta) chemând un duhovnic, l-au împărtăşit cu dumnezeieştile Taine, iar a treia zi el s-a săvârşit. Ce n-au făcut apoi aceşti părinţi iubitori de fraţi fericitului părintelui nostru? Au gătit o masă bună şi l-au silit să mănânce şi să bea vin, din care nu băuse niciodată; când a băut vinul, stomacul său s-a răzvrătit din pricina băuturii cu care nu era obişnuit, iar el a vomitat. Şi iarăşi l-au silit să bea vin, deşi el nu voia, şi iarăşi a vomitat; şi, vomitând, veninul a ieşit cu totul din el. Şi astfel prin milostivirea lui Dumnezeu după puţine zile s-a înzdrăvenit"[43].

Următoarele mărturii consemnate despre boala stareţului Paisie sunt din ultima parte a vieţii sale, care a fost tulburată de instabilitatea politică din Moldova. În corespondenţa purtată cu domnul Moldovei Constantin Moruzi (1777-1782) şi cu mitropolitul Gavriil Calimachi (1776-1786), declanşată de hotărârea acestora ca stareţul Paisie să se mute de la Mănăstirea Secu la Neamţ, în una dintre scrisorile sale îl ruga pe domn ca „[…] să nu ostenească bătrâneţile sale şi să facă milă cu boala sa […]"[44]. Aşadar, la vârsta de 57 de ani, se considera bătrân şi bolnav. Însă, primind răspuns prin duhovnicul Irinarh că hotărârea a rămas neschimbată şi că i se porunceşte să facă ascultare şi să meargă la Mănăstirea Neamţ, situaţie de neacceptat pentru el, deoarece aici exista o obşte condusă de un egumen, a căzut într-o stare de mare supărare, „[…] întrucât nu putea nici a mânca, nici a bea, nici a dormi; după acestea adunându-se cei mai bătrâni din duhovnici şi din monahi, au mers cătră dânsul, şi găsindu-l bolnav, au început cu lacrămi a-l ruga […] ca să lasă pe acest feliu de scârbă fără de măsură şi să se întărească cu mâncare şi grăiau cătră dânsul: carele folos ne va fi nouă? De veţi muri sfinţia voastră fără de vreme şi noi vom rămâne săraci? […] iară el […] a suspinat cu greu, şi au plâns cu amar!"[45].

Despre existenţa acestor boli şi la bătrâneţile sale va face referire şi peste şase ani, când, primind de la Athos, prin ucenicul său Mitrofan schimonahul, textul în manuscris al *Cărţii Sfântului Isaac Sirul* spre a fi tradusă din elineşte în slavonă, arată în prefaţa acesteia că, luând în calcul şi „[…] chibzuind, pe de o parte, la bătrâneţile mele şi la ultima şi la cea mai de pe urmă neputinţă trupească, apoi iarăşi încă şi la mărimea cărţii, şi la greutatea acestui lucru măsura mea întrecând şi neştiind ceasul sfârşitului meu din această viaţă, am amânat acest gând pentru câteva luni"[46]. Va începe totuşi traducerea în Postul Naşterii Domnului a anului

[43] *Viaţa* lui Mitrofan, p. 227-228.

[44] < Stareţul Paisie >, „Scrisoarea către Constantin Moruzi domnul Moldovei", în: Paisie de la Neamţ, *Cuvinte şi scrisori*, p. 232.

[45] *Viaţa* lui Augustin şi Andronic, f. 123, p. 52; *Viaţa* lui Mitrofan, p. 275.

[46] < Stareţul Paisie >, „Prefaţa la Sfântul Isaac Sirul", în: Paisie de la Neamţ, *Cuvinte şi scrisori*, I, p. 99-105.

1786, pe care o finalizează în anul următor, conform propriei sale mărturii: „[...] disprețuind diferitele suferințe dinăuntru și din afara trupului meu păcătos […] am încheiat această traducere […] în anul 1787”[47].

În același an, Mănăstirea Neamț ajunsese plină de oameni din cauza turcilor care intraseră în Târgu Neamț și se îndreptau spre mănăstire. Toți cei de aici „erau pe jumătate morți de frică”, iar părinții, potrivit unei însemnări a monahului Vitalie „[…] erau cu toți de obște la mare mâhniciune și frică și mulțime adunați în chilia părintelui […]” lor Paisie. „Atuncea preacuviosul părinte, cum era ținut de slăbiciune(a) bătrânețelor și de boală, cu bărbăție, ca de niște foc fiind silit, s-au scoborât de pe patu și îndată au început a să găti; și cu toate straile călugărești îmbrăcându-să și pe noi îmbărbătându-ne cu multe cuvinte de folos și a zice cătră noi cu lacrămi […]: mie mi să cade mai întâiu să-mi plec grumazul supt sabiia neprietenilor și să vă fiu vooă pildă de întărire, ca cel ce v-am fost și vă sânt stareț. Și aceasta zicând, au ieșit cu bărbăție din chilia sa, cu câțiva din noi, mergând înainte sfinției sa, ca un gata spre a muri, și așa spre poarta mănăstirii viind ră(stig)nitoriul bunătăților, iată ne întâmpină veste bună cum că turcii s-au dus înapoi”[48].

Cu toate acestea, starețul Paisie își asumase de multă vreme boala și slăbiciunea sa, socotindu-le ca îngăduite de Dumnezeu. Având darul înainte-vederii, Dumnezeu îi descoperea cele în legătură cu evoluția și starea sănătății sale, deoarece, „[…] de multe ori când se bolnăvea – părintele Onorie doctorul mănăstirii – îl cerceta și îi făcea toate chipurile spre mângâiere, dându-i și […] doftorii. Iară starețul de multe ori îi zicea: «Frate Onorie, nu te supăra pentru mine, că această boală ce m-au cuprins nu este spre moarte. Când mă voi bolnăvi spre moarte, eu îți voi spune și atuncea în zadar te vei osteni, hotarul vieții acesteia sosindu-mi»”[49].

I.3. Adormirea și înmormântarea

Pentru apropiata sa mutare din această viață, starețul Paisie s-a rugat mult la Dumnezeu ca, după a Sa voie, să mângâie obștea mănăstirii în preajma momentului despărțirii sale de fiii săi duhovnicești. Prin vizita neașteptată a episcopului Veniamin Costachi de la Huși (1792-1803), sosit cu împuternicire de la mitropolitul Iacob Stamati (1792-1803) de a săvârși câteva slujbe pe la anumite parohii din jur și hirotonii la mănăstire, dacă va fi nevoie, starețul Paisie a fost încredințat că acesta era răspunsul lui Dumnezeu la rugăciunea sa. În legătură cu acest moment,

---

47 *Ibidem,* p. 104; Serghie Cetfericov, *Paisie starețul Mănăstirii Neamțului din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*, trad. de Nicodim Patriarhul României, Mănăstirea Neamț, 1940 (= Cetfericov, *Paisie starețul)*, pp. 280-289.

48 Ilie Corfus, „Câteva însemnări privind Biserica Moldovei”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 1-2, 1974, pp. 120-121; *Viața* lui Vitalie, f. 151, ed. 2015, pp. 349-350.

49 *Viața* lui Mitrofan, p. 330.

biograful său, Isaac Dascălul, consemnează: „Și așa milostivul Dumnezeu ascultându-i rugăciunea, i-au îndeplinit voia lui întru acest chipu: au pus în inima iubitorului de Dumnezeu kir Veniamin, episcopul Hușului, mare dorire și râvnă ca să vie să mai vază pe preacuviosul [...]. Și au venit aicea la monastire în anul 1794, octomvrie în cinci zile. Pre carele ca pe un înger de Dumnezeu trimis l-au primit preacuviosul împreună cu tot soborul cu mare bucurie și după alte multe voroave duhovnicești ce au avut amândoi, i-au arătat în scris blagoslovenia ce avea de la preasfințitul mitropolit kir Iacov, pentru a săvârși hirotonii”[50].

Despre perioada șederii episcopului Veniamin în mănăstire, cuprinsă între 4 și 25 octombrie, ieroschimonahul Nicolae[51] a completat în *Cronica* sa, pentru fiecare zi, ce slujbe și hirotonii s-au făcut, arătând numele, ascultarea, locul și treapta în care a fost sfințit fiecare. Din această cronică contemporană, același biograf va sintetiza mai târziu: „Cu voia preacuviosului s-au apucat de liturghisit și de făcut hirotonii de la octomvrie în 7 zile și până în 25 octomvrie, au sfințit din soborul monastirilor Neamțul și Secul pre care i-au ales preacuviosul, împreună cu duhovnicii, vrednici de sfințire: treisprezece ieromonahi și unsprezece ierodiaconi”[52].

În atmosfera de bucurie duhovnicească, de mângâiere și de mulțumire, concretizată în hirotoniile amintite, ca roade și încununare a unei vieți monahale autentice, și-a încheiat starețul Paisie ostenelile vieții pământești.

După plecarea episcopului Veniamin, starețul, doar patru zile s-a mai bucurat de fiii săi duhovnicești, văzându-i cum fac practică liturgică la Sfântul Altar, cum priveghează la chiliile lor noaptea, cum desfășoară ascultările în cadrul școlii sale isihast-filocalice de aici, cum se împlineau cele din gospodăria mănăstirii, dându-le și ultimele sfătuiri și răspunsuri la diferitele lor întrebări.

În ultimele zile ale vieții sale, starețul Paisie nu mai traducea, ci doar corecta, nu mai primea pe nimeni, pentru a fi mai mult în liniște, întrucât avea înștiințare de la Dumnezeu că în curând va sosi clipa cea din urmă a vieții sale.

Luni, 30 octombrie 1794, s-a îmbolnăvit, motiv pentru care a rămas închis fără să-l vadă nimeni, în afară de slujitorii săi de chilie: Martirie și Onorie. Apoi, și-a revenit doar pentru patru zile, de joi până duminică[53]. În această zi, „[...] fiindu-i puțin mai ușor, au voit a asculta dumnezeiasca Liturghie. Și intrând în biserică au șezut; și mai-nainte de începerea priciasnii au intrat în Altariu și s-au împărtășit cu Sfintele Taine, iară după otpust, deabia au putut veni până la chilie, ducându-l cei ce îl slujeau; și de atuncea mai cu greu trei zile bolind, au venit și pă-

---

[50] *Viața* lui Isaac, f. 152, ed. 1987, p. 548, ed. 2015, p. 329.

[51] *Cronica* lui Nicolae, ff. 17-21, ed. 2015, pp. 382-383.

[52] *Viața* lui Isaac, f. 152, ed. 1987, p. 548, ed. 2015, p. 329; *Cronica* lui Nicolae, f. 23, ed. 2015, p. 383.

[53] *Cronica* lui Nicolae, f. 24, ed. 2015, p. 383.

rintele Onorie […] cu doftoriile ca să vază, nu-l va putea folosi ceva. Însă starețul, i-au zis: «Du-ți iubitule sfinte doftoriile înapoi, că acum măcar doftoriile a toată lumea de-mi vei aduce, nimic nu-mi vor putea folosi»”[54].

Clipele trăite la căpătâiul starețului Paisie, din ultima zi a vieții sale – miercuri, 15 noiembrie 1794 – și din cele ce au urmat, au fost relatate de către ucenicii săi, fie din dorința lor personală, cum este cazul monahului Vitalie[55], fie din ascultarea primită din partea părinților din obște de a scrie viața părintelui lor, din documente și din câte își mai aduceau aminte la momentul respectiv, așa cum au făcut schimonahul Isaac Dascălul[56], ierodiaconul Grigore Dascălul[57] și schimonahul Platon. Însă cel mai prețios document scris atunci, care descrie în detaliu, pe zile, modul cum s-au desfășurat faptele, este textul ieroschimonahului Nicolae, pe care – pentru deosebita lui importanță, obiectivitate și patetismul realist trăit de obștea paisiană – îl redăm în continuare:

---

[54] *Viața* lui Isaac, f. 153-153ᵛ, ed. 1987, pp. 549-550, ed. 2015, p. 333.

[55] Acesta cosemna momentul trecerii la cele veșnice a părintelui său la sfârșitul *Mineiului pe luna februarie*, Râmnic, 1780, din BMN, inv. 4496 (v. textul *Viața* lui Vitalie, f. 151, ed. 2015, pp. 343-352), și în ms. rom. 2173, BAR, la f. 296: „Mutarea din viața aceasta a sfinții sale a părintelui Paisie ieroschimonah, arhimandrit și stareț al sfintelor monastiri Neamțul și Secul ot Moldova, au fost la anul 1794, noiembrie în 15 zile, miercuri, la 11 ciasuri din zi, fiindu de 73 (sic) de ani fără o lună și aproape de 50 de ani tot egumen și stareț” (Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, II, București, 1983, p. 200).

[56] Acestuia nu-i scapă momentul împărtășirii din nou cu Sfintele Taine, din ultima zi, și prezența – în momentul când și-a dat sufletul starețul Paisie – pe lângă cei doi duhovnici, a slujitorilor de chilie: Martirie și Onorie: „[…] miercuri, apropiindu-să sfârșitul, s-au împărtășit iarăși cu dumnezeieștile taine; și au chiemat pe doi duhovnici, pre Sofronie din limba slavenească și pe Silvestru din cea moldovenească […] fiind de față și slujitorii din chilie Martirie și Onorie; și prin aceștia pace și blagoslovenie au dat, și apoi așa s-au săvârșit ca [și] cum ar fi adormit, dându-și sufletul în mâna lui Dumnezeu în anul 1794, întru aceeași zi miercuri la al unsprezecelea ceas din zi, noiemvrie în 15 zile, viețuind de la nașterea sa 72 de ani” (*Viața* lui Isaac, f. 153ᵛ, ed. 1987, p. 550, ed. 2015, p. 333).

[57] Realizând sinteza cerută, care până la urmă nu a mulțumit pe toți, viitorul mitropolit al Ungrovlahiei rezumă: „[…] ajungând acum la adânci bătrânețe, pentru că trecuse peste 72 de ani […] bolnăvindu-se puține zile, în 1794, noiembrie 15, au trecut din viață la Viiață, iar mai bine zis, dupre cuvântul Domnului, din moarte la viiață (In. 5, 24) […] Și s-au îngropat cu mare plângere înlăuntru în biserica sobornicească deadreapta, aproape de ușa cea din mijloc. Rămânând numărul părinților din sobor după sfințiia sa puțin îndoit decât au fost în Sfânta Monastire Dragomirna” (*Viața* lui Grigorie, ed. 2015, pp. 376-377). Iar pe ms. rom. 152, BMN, duhovnicul Climent ieromonahul, autorul traducerii lucrării *Everghetinos*, terminată în 1794, pe f. 242 a primului volum face următoarea însemnare: „[…], au răposat întru Domnul la anul de la Hristos 1794, în luna lui noiembrie 15 zile. Și s-au îngropat de fii(i) săi cu multe lacrămi și cu mare evlavie în biserică, adecă în pomelnic, de-a dreapta, cum intri, lăsând după sine aproape de patru sute de ucenici” (Valentina Pelin, „Contribuția cărturarilor români la traducerile școlii paisiene”, în: *Românii în reînnoirea isihastă*, Ed. Trinitas, Iași, 1997, p. 118).

„Noiembrie, 6 zile, luni, iarăşi l-a întors răul. Şi a fost bolnav marţi, miercuri, joi, vineri, sâmbătă, duminică, luni, [şi] marţi. Iar miercuri n-a vorbit nimic, ci numai căuta frumos. Iar în vremea Vecerniei a început a se împiedica în grumazi şi sufla mai rar. Şi îndată au chemat duhovnici, şi a început părintele Ştefan[58] a citi canon de ieşirea sufletului. Iar eu nu ştiam nimic, ticălosul, de unele ca acestea, ci, când am ieşit de la Vecernie, am văzut mulţime de părinţi la fereastra Părintelui, şi prin ogradă de asemenea, şi unii plângeau, iar mie tot îmi părea lucru cu îndoire. Iar mai şezând puţin la fereastră, numai ce am auzit duhovnicii plângând înăuntru şi clopotele sus trăgând, fiindcă ieşise oarecine pe din dos şi mersese la clopote.

O, vai mie! De ar fi fost cineva deoparte ca să privească, nu ar putea să povestească cu limbă omenească ce plângere s-a pornit în acel ceas, ce jale, ce tânguire între părinţi, cât aşa era a se părea că lumea se prăpădeşte. Şi atâta se adunase mulţime de părinţi, cât se părea că norii i-au adus. Şi învăluind cinstitul trup, dar mai bine să zic sfânt şi preamare sfânt, al preacuviosului părinte, şi lăsând mâna cea dreaptă dezvelită pe piept, şi, îmbrăcându-se duhovnicii preoţi şi diaconii, au ieşit cu obişnuita cântare ce se cântă la cei răposaţi. Iara numai multă plângere şi tânguire [era], că ce cântare va să fie aceea, când cineva spre plângere iaste pornit. Şi puind sfintele (cinstitele) moaşte pe năsălie, au mers în biserică preoţii cântând, iar celălalt sobor cu amară plângere, lacrimi vărsând. Și puind năsălia în mijlocul bisericii, aşa cu mare plângere fieștecarele au luat blagoslovenie.

Noiembrie 15, au adormit preacuviosul părintele nostru ieroschimonahul Paisie, arhimandrit şi stareţi sfintelor mănăstiri Neamţului şi Secul. Şi răcorindu-se părinţii dimprejurul năsăliei, au început preoţii a ceti Evanghelie neîncetat până la vremea Utreniei. Iar după Utrenie aşijderea să cetea Evanghelie până la ceasuri şi, făcând otpustul Sfintei Liturghii, iarăşi se începe obicinuita cetire la Evanghelie, până la Vecernie. Şi aşa s-au ţinut patru zile sfintele (cinstitele) moaşte în biserică, fiindcă aştepta şi răspuns de la mitropolitul.

Iar a dooa zi după răposare, joi, au început a săpa groapa în pomelnic, de-a dreapta, cu mare jale şi suspinuri şi zidind-o cu cărămizi, sta ca un sfeşnic înaurit, aşteptând să se puie făclia cea prea luminată într-însul.

Iar a treia zi, vineri, au făcut racla şi au îmbrăcat-o, şi au împodobit-o, fiindcă era să se puie într-însa mărgăritarul, sau mai bine să zic diamantul cel de mult preţ. Vineri spre sâmbătă, la şapte ceasuri din noapte, s-au îmbrăcat

---

58 Despre părintele ierodiacon Ștefan Dascălul a se vedea: Valentina Pelin, *op. cit.*, pp. 110-112, și N.A. Ursu, „Școala de traducători români din obștea starețului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț", în: *Românii în reînnoirea isihastă,* pp. 74-78.

preoţi si diaconi şi au cădit sfintele (cinstitele) moaşte, şi le-am pus în raclă, cu lacrămi şi cu suspinuri, şi cetind Evanghelie neîncetat.

Iar sâmbătă, după Sfânta Liturghie, s-au îmbrăcat 30 de preoţi şi 13 diaconi, şi lumânări aprinse ţinând în mâini, au râdicat năsălia cu sfintele moaşte şi au ieşit afară, fiindcă în biserică nu era cu putinţă a încăpea de mulţimea părinţilor şi a streinilor şi aşa s-au început prohodul, după obicei, cu lumini aprinsă la tot soborul părinţilor şi la adunarea mirenilor"[59].

După pericopa evanghelică, Isaac Dascălul a citit în fața adunării îndurerate, formată din obștea mănăstirii și a credincioșilor adunați, un *Cuvânt*[60] din partea soborului mănăstirii, iar după aceea s-a încheiat rânduiala prohodului, prin obişnuita „iertăciune și binecuvântare" de la părintele lor. Fiind însă îmbulzeală a părinților și a poporului numeros chiar în incinta mănăstirii unde s-a oficiat slujba prohodului, nu s-a mai așteptat ca toți să dea starețului Paisie „sărutarea cea mai de pe urmă", deoarece era spre seară și „vremea se tulbura de ploaie". Și atunci, „[…] ridicând preoții năsălia și clopotele trăgând, și psalții cântând, și soborul celălalt plângând – continuă părintele Nicolae –, așa am intrat în biserică la mormânt și numai preoții au intrat în pomelnic, și au închis ușa pentru îmbulzala părinților și a streinilor. Și punând sfintele (cinstitele) moaște în mormânt, au pardosit părinții mormântul cu cărămizi"[61].

Așadar, sâmbătă, 18 noiembrie 1794, a patra zi de la adormire, a fost înmormântat starețul Paisie, iar trimișii mănăstirii la mitropolie, părinții Sava și Leontie, întârziind, s-au reîntors însoțind pe episcopul Veniamin abia duminică seara târziu „[…] și foarte s-a mîhnit preaosfinția sa pentru că n-a apucat să îngroape pe părintele". Însă luni, 20 noiembrie, episcopul slujind Sfânta Liturghie și panihida în sobor, a citit dezlegările în genunchi deasupra mormântului[62].

Episcopul Veniamin a mai rămas în mănăstire până pe 15 decembrie, pentru a mângâia obștea și a îndeplini toate cele cuvenite în asemenea momente: a slujit la privegherea și Sfânta Liturghie a praznicului Intrării Maicii Domnului în Biserică, iar după citirea Evangheliei, același părinte Isaac Dascălul a rostit un *Cuvânt de întâmpinare*[63]. După Sfânta Liturghie, s-a mers în procesiune la masă cu icoana praznicului, iar la Vecernie s-a oficiat în sobor rânduiala Paraclisului Maicii Dom-

---

[59] *Cronica* lui Nicolae, ff. 25-31, ed. 2015, pp. 383-385.

[60] < Isaac Dascălul >, „Cuvânt la îngroparea preacuviosului părintelui nostru Paisie, arhimandritul și starețul sfintelor mănăstiri Neamțul și Secul", în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile,* ed. 2015, pp. 385-392.

[61] *Cronica* lui Nicolae, ff. 61v-62, ed. 2015, pp. 392-393.

[62] *Cf. ibidem*, f. 63, ed. 2015, p. 393.

[63] < Isaac Dascălul >, „Cuvânt de întâmpinare la Preasfințitul Părinte kyriu kyr Veniamin Episcopul Hușului", în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile*, ed. 2015, pp. 394-396.

nului. Vineri, 9 decembrie, episcopul a cercetat părinții de la Mănăstirile Secu și Sihăstria, iar sâmbătă s-a reîntors la Neamț, unde, duhovnicii mănăstirii, sfătuindu-se cu el, au ales pe părintele Sofronie succesor al stareţului Paisie.

După confirmarea noului stareț de către mitropolitul Iacob Stamati, de sfatul țării și de către domnul Constantin Moruzi, în ziua de 13 decembrie, slujind Sfânta Liturghie în sobor, imediat după apolisul Utreniei, a schivnicit pe ieromonahul Sofronie, iar la chinonic, în timpul împărtășirii slujitorilor, în prezența întregului sobor al mănăstirii, părintele Pafnutie „[…] au cetit scrisorile cele trimese din Iași, de la preasfințitul mitropolit, […] de la ocârmuitoriul sfat și hrisovul cel de la marele domn Mihail Constantin Moruzi […]. În carele au hotărât, ca soborul sfintelor monastiri Neamțului și Secului să fie nestrămutate precum și în vremea părintelui Paisie s-au fost întărit”[64]. Tot acum au fost citite: *Scrisoarea* starețului Paisie și *Așezământul vieții de obște de la Secu*[65], trimise de mănăstire, cel din urmă fiind întărit de către mitropolitul Gavriil Calimachi în 1778, ceea ce dovedește că obștea paisiană de la Neamț s-a condus după acest așezământ, găsit în chilia starețului Paisie[66], la 20 noiembrie, de către episcopul Veniamin și de al treilea logofăt al domniei. A doua zi, 14 decembrie, episcopul a slujit din nou Sfânta Liturghie în sobor „[…] și au făcut pre părintele ieroschimonahul Sofronie arhimandrit, și l-au întărit pre el ca să ocârmuiască pre amândouă monastirile Neamțul și Secul precum le-au avut date și părintele nostru starețul Paisie”[67].

După împlinirea tradiției monahale moldave pentru asemenea momente, prin respectarea rânduielilor sale specifice, consemnată acum pentru prima dată cu detaliile ei, episcopul Veniamin s-a despărțit de părinții și frații din obștea paisiană de la Neamț pe 15 decembrie, întorcându-se la eparhia sa, iar aceștia au rămas cu chipul viu al sfântului lor stareț în inimi, având totodată ca o mângâiere materială concretă mormântul său, aflat în locul maximei comuniuni de obște: biserica mare a mănăstirii.

II. Chipul starețului Paisie

II.1. Portretul duhovnicesc

Ucenicii biografi ai starețului Paisie au descris cu multe detalii chipul duhovnicesc al părintelui lor, fiecare cum l-a perceput și cum i-a sesizat faptele vieții sale, care, ca în cazul oricărui sfânt, rămân în cea mai mare parte necunoscute, fiind ascunse din smerenie.

---

[64] *Viața* lui Isaac, f. 155, ed. 1987, p. 551, ed. 2015, p. 335-336.

[65] < Starețul Paisie >, „Așezământul paisian de la Secu (1778)”, în: Paisie de la Neamț, *Autobiografia și Viețile*, ed. 2015, pp. 485-494.

[66] *Cronica* lui Nicolae, f, 64^{v}, ed. 2015, p. 393.

[67] *Viața* lui Isaac, f. 155, ed. 1987, p. 551, ed. 2015, p. 336.

Creat după chipul lui Dumnezeu, omul, fie că vrea, fie că nu, se găsește în întregime într-un dor după infinit, după nemurire, după Creator ca prototip al său. Niciodată omul nu va reuși să șteargă cu totul din sine însușirile chipului lui Dumnezeu, deoarece acesta constituie esența esenței ființei omenești, ca dat ontologic și teologic[68].

În cazul starețului Paisie, chipul lui Dumnezeu în manifestarea sa de nostalgie, de sete și de dor după nemărginirea dumnezeiască a vieții, a cunoașterii și a desăvârșirii i-a marcat întreaga viață de monah afierosit și jertfit total lui Dumnezeu. Având ca scop unirea cu Dumnezeu, s-a aflat într-o permanentă acțiune și jertfă: umblă pelerin peste mări și țări în căutarea unui povățuitor, învață limbi noi și le adâncește pe cele moarte, transcrie cărți, îndreaptă pe unele, traduce pe altele, majoritatea cu conținut ascetic și mistic, din care nu lipsesc monumentele literare ale spiritualității isihaste universale. Aceste scrieri ale Părinților niptici corespundeau naturii mistice a sufletului său, de aceea le-a îndrăgit foarte mult până la sfârșitul vieții. Datorită învățăturilor patristice, dormea doar trei ore pe noapte, supraveghea școala de traducători și copiști, alcătuia antologii și tratate personale și întreținea și o vastă corespondență cu celelalte țări ortodoxe. Folosindu-se de aceste scrieri și ajutat de harul lui Dumnezeu, starețul Paisie ajunge un practicant al rugăciunii lui Iisus și, în același timp, un dascăl al ei, prin studiu și contemplație. „Studiu nu din simplă satisfacție a curiozității teologice, fie ea oricât de legitimă, ci de adâncă pregătire a intelectului pentru contemplație”[69].

Fără să-și dea seama, Duhul Sfânt l-a purtat și l-a format ca pe un adevărat dascăl și povățuitor al monahilor, de la cei mai simpli până la cei mai învățați și luminați, unii ocupând cele mai înalte trepte în ierarhia Bisericii. Astfel, el a creat o mișcare duhovnicească care a cuprins toată Ortodoxia, o mare reformă monahală de valoare universală pentru Ortodoxia modernă, începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: „[…] a ridicat spiritul monahal de la nivelul obișnuit al psalmodierii la înălțimea sublimă a contemplației”[70], creând astfel o mare epocă de reînnoire religioasă prin reforma monahismului și prin strălucirea culturii teologice, rezultată din traducerea Sfinților Părinți inițiată de el. Reînvie rugăciunea lui Iisus la Athos, o familiarizează în monahismul românesc și o generalizează în Rusia pravoslavnică prin introducerea ei ca regulă superioară de rugăciune zilnică pentru fiecare călugăr[71].

---

[68] *Cf.* Sf. Iustin Popovici, *Abisurile gândirii și simțirii umane – studii teologice*, trad. de pr. dr. Gabriel Mândrilă și Laura Mândrilă, Ed. Sophia/Metafraze, București, 2013, pp. 111-112.

[69] Nichifor Crainic, *Curs de teologie mistică*, p. 146.

[70] *Ibidem*.

[71] *Cf. ibidem*.

El însuși practica rugăciunea lui Iisus în forma ei cea mai înaltă, adică în forma contemplativă. Despre acest fapt, unul dintre ucenici mărturisește că l-a surprins în trei rânduri răpit în contemplație. O dată pe când era la Mănăstirea Dragomirna, într-o zi după Vecernie, l-a găsit în chilia sa cu ușa întredeschisă, întins jos, iar ucenicul, neprimind răspuns la rugăciunea de binecuvântare, a intrat înăuntru și a cerut din nou binecuvântare cu vocea mai ridicată, însă starețul nu i-a răspuns: „Stând acolo – relevă Mitrofan – m-am uitat la el, iar fața lui era ca de foc. Am așteptat puțin, uimit, și am rostit din nou cu o voce mai tare rugăciunea, dar n-am primit nici un răspuns. Eram uimit de vederea lui, fiindcă nu-i văzusem niciodată fața sa astfel. Întrucât fața sa era prin firea ei palidă, am înțeles că dragostea rugăciunii aprinse din inima sa umpluse fața cu har. Am mai stat puțin, după care am ieșit fără să spun nimănui nimic despre aceasta”[72].

Această principală harismă a rugăciunii contemplative, în cazul starețului Paisie, este o încununare atât de fericită, dar și atât de rar întâlnită a altor harisme sau daruri dumnezeiești primite, care se condiționează unele pe altele, precum sunt: harisma înainte-vederii, a înțelepciunii și a priceperii, a temerii de Dumnezeu, a dragostei de Dumnezeu, a îndelungatei răbdări și a blândeții, a nevinovăției, a celei mai adânci smerenii, a lacrimilor „[…] și, în fine, ca temelie a tuturor acestor daruri și ca rezultat al împlinirii statornice a poruncilor dumnezeiești, a păstrării statornice a curăției inimii și a necontenitei rugăciuni lăuntrice, darul harului Sfântului Duh, mulțumită căruia curgea ca un izvor învățătura dumnezeiască, care îndulcea sufletele și seca patimile viclene”[73].

Sufletul starețului Paisie, atât de însetat după Dumnezeu, a fost adăpat cu unele dintre aceste harisme în momentul hirotoniei sale în ieromonah de către episcopul Grigorie Rașca, deoarece acesta mărturisește unuia dintre ucenicii preafericitului stareț: „Să știi, fiule, că ferice de omul acesta, ferice și de părinții care l-au născut, ferice va fi și de cei ce-l vor asculta pre dânsul. Pentru că eu când l-am hirotonisit și mi-am pus mâinile pe capul lui, în vremea când se zice «dumnezeiescul daru» și celelalte, am simțit o mireasmă nepovestită, și cum că și mâinile mele în oareșicarele chipu negrăit s-au sfințit din punerea lor pe capul lui”[74].

Cu tot efortul de a-și ascunde aceste daruri, ele au ieșit în evidență, prin voia lui Dumnezeu, în momente când dezvăluirea lor nu-l mai putea afecta. Ucenicii săi biografi, chiar din timpul vieții, dar mai mult după trecerea sa în veșnicie, au împodobit chipul său spiritual, pe bună dreptate, cu apelative și sintagme care nu vor putea niciodată să descrie deplin frumusețea sufletului său, deoarece cea mai mare parte a vieții omului, mai ales a sfinților, care și-o ascund din smerenie, rămâne necunoscută.

---

[72] *Viața* lui Mitrofan, ed. 2015, pp. 316-317.
[73] Cetfericov, *Paisie starețul*, p. 348.
[74] *Viața* lui Isaac, f. 106, ed. 1987, p. 505, ed. 2015, p. 236.

Referindu-se la chipul său exterior, care reflectă *volens nolens* pe cel interior, Mitrofan schimonahul mărturisea: „Toți am fi fost în stare să stăm înaintea lui în fiecare zi, ca să ne desfătăm de vederea feței lui și de marea dulceață a cuvintelor lui”; „fața sa strălucea ca cea a unui înger a lui Dumnezeu, vederea sa era tihnită, cuvântul smerit și lipsit de îndrăzneală. […] Când vorbea de teologie, inima sa era inundată de iubire, fața sa strălucea de bucurie și lacrimi curgeau din ochii lui în întărirea adevărului. Când stăteam înaintea feței lui, ochii noștri nu oboseau niciodată privindu-l, doream fără sațiu să privim la el; iar urechile nu se îngreunau niciodată cu neplăcere și plictiseală auzindu-l, fiindcă, așa cum am spus deja, în bucuria inimilor noastre uitam de noi înșine”[75].

Referitor la darul înainte-vederii, același biograf al sfântului arăta că: „[…] deși fericitul stătea în chilia sa, neieșind nicăieri, afară de biserică, știa toată starea tuturor fraților, chiar și a celor pe care nu i-a văzut niciodată”[76]. A prevăzut cele ce se întâmplau cu unele persoane din obștea sa, dar și cu altele din afara mănăstirii, cum este cazul asasinării de către turci, în anul 1777, a domnului Grigorie III Ghica[77], pentru că s-a opus cedării nordului Moldovei austriecilor: „Nu era lipsit părintele nostru nici de darul înainte-vederii – mărturisește Isaac Dascălul – că de multe ori spunea că vede în somn asupra capului blagocestivului domn Grigorie Ghica voevod sabie spânzurând numai de un păr, căruia degrab i s-a și tăiat capul de către împăratul turcesc, după carele mult au plâns fericitul”[78].

Numeroasele sale harisme primite de la Dumnezeu au fost descrise de multe ori prin sintagme ce relevă sfințenia starețului Paisie, atât de biografii români, care sunt mai sintetici, cât și de cei slavi, cu texte mai dezvoltate, dar și unii, și alții scot în evidență același profil duhovnicesc.

Printre cei din prima categorie, monahul Vitalie, care, fără să fi cunoscut alte descrieri ale vieții starețului său, cu obiectivitatea și concizia specifică dictonului latin „non multa, sed multum”, relevă: „Omul lui Dumnezeu era și bărbat însemnat și sfânt, precum au fost și în zilele cele mai înainte: că plin era de dragoste duhovnicească, de credință, de râvna spre cele dumnezeiești, de milostivire spre toți, cu smerenia și cu lacrăma era totdeauna; și cu izvorul de învățătură mai totdeauna; și în scurt, cu toate bunătățile cuvioșilor părinți de mai înainte. […] de te-ai fi uitat la el, tot nu te puteai sătura de cuvioasa fața lui. Și în scurt, toate chipurile lui cinstite și cuvioase, icoană vie, și la chipurile cele duhovnicești și la cele dinafară”[79].

---

[75] *Viața* lui Mitrofan, ed. 2015, pp. 253-254, 315.

[76] *Ibidem*, p. 318.

[77] Domn al Moldovei în perioadele: 1764-1767; 1774-1777.

[78] *Viața* lui Isaac, f. 143, ed. 1987, p. 540, ed. 2015, p. 318.

[79] *Viața* lui Vitalie, f. 116, ed. 2015, p. 348.

La rândul său, schimonahul Mitrofan, mai analitic în descrierea sa slavonă, detalia:

„Acest fericit om era ca un copil lipsit de răutate în alcătuirea lui sufletească: cu adevărat nepătimaș și sfânt, […] aflat mai presus de orice laudă omenească […]"; „[…] era în el o nerăutate și o simplitate copilărească, deși mintea sa era dumnezeiască, și nicidecum copilărească"; „[…] era cu totul dumnezeiesc și plin de har. Mintea sa era pururea unită cu Dumnezeu în iubire, lucru de care dădeau mărturie lacrimile sale"; „[…] din gura sfântului nostru părinte ieșea izvorul cel curgător de miere al învățăturii dumnezeiești […]"[80]; „[…] care bucurau și tămăduiau sufletele și veștejeau patimile. În el era o înțelegere dumnezeiască, prin care înțelegea corect și apăra cu tărie dogmele ortodoxe, canoanele sfintelor Sinoade Ecumenice, predaniile Bisericii și învățăturile dascălilor Bisericii, cuvioșii noștri Părinți, și le ținea pe acestea ca pe lumina ochilor săi"[81]; „[…] Nimeni nu poate zugrăvi agerimea minții fericitului și memoria sa întărită de har. Putea înțelege foarte repede cele mai înalte chestiuni dogmatice și îndată ce citea acel lucru rămânea în amintirea sa pentru totdeauna"[82].

II.2. Portretul fizic

Dacă chipul sufletesc al stareţului Paisie a fost zugrăvit de către toţi ucenicii săi biografi, fără excepţie, evidenţiind în textele lor într-o formă destul de nuanţată principalele sale harisme, chipul înfăţişării sale exterioare, care, din punct de vedere duhovnicesc, este oglinda celui sufletesc şi nu are aceeaşi importanţă, nu i-a interesat în aceeaşi măsură. Asupra acestuia s-au oprit însă, mai întâi, unele persoane din afara mănăstirii, care, nefiind obişnuite zilnic cu vederea lui şi auzind de faima stareţului, au dorit să-l vadă. Este cazul banului Constantin Caragea, care, ajungând în 1780 la hramul Mănăstirii Neamţ, ne-a lăsat una dintre cele mai bune descrieri: „Atunci întâia dată am văzut şi eu cu ochii mei virtutea întrupată, fără patimi şi cu desăvârşire fără făţărnicie; chipul său preadulce, faţa sa prea-albă, şi fără un picuşor cât de mic de sânge, barba lui albă şi strălucitoare ca aurul de curată ce era, însă şi îmbrăcămintea lui nespus de curată şi coperişurile de pat ale odăii sale toate din mantii. Era preadulce la sfat şi fără vreo ascundere şi cu adevărat vedea cineva un om fără de trup"[83].

---

[80] *Viața* lui Mitrofan, ed. 2015, pp. 255, 300, 303, 309, 315, 316.

[81] *Ibidem*, pp. 308-309.

[82] *Ibidem*, pp. 306-307.

[83] *Efemeridele scrise cu mâna sa de banul Constantin Caragea, 1777-1811*, în: „Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592-1837", culese și publicate în tomul

Dintre ucenicii biografi, singurul care îi descrie portretul fizic este schimonahul Isaac Dascălul. El, completându-l pe Mitrofan schimonahul, care insistase asupra imaginii sufletești a starețului lor, arată: „Așișderea și cu toate cele firești era înfrumusețat: că la statul trupului era cam de mijloc, nu tare înalt, fața lui era albă şi luminoasă, ca la îngerul lui Dumnezeu, şi uscată pentru înfrânare. Căutătura lină şi blândă. Barba de mijloc puţin cam rară şi albă, ochii beşicaţi, sprâncеanele lungi şi încovăiate după ochi şi albe. Nasul de mijloc. La gură, de mijloc tăiat. Părul lungu şi mult şi albu. Împodobit la chipu ca Iacov patriarhul, întrucât orişicine lar fi văzut îndată se cucernicea de dânsul ca de un sfânt oarecarele. Că era blându la năravu şi liniştit, graiul lin şi rar, mare la glas şi orgănos, cuvântul smerit şi străin de îndrăzneală”[84].

II.2.1. Portretul în gravuri

Primele încercări de reprezentare a portretului starețului Paisie au fost făcute de către călugării nemțeni, probabil sub forma gravurilor în lemn. Cea mai veche (fig. 1) este atribuită monahului Ghervasie, cel mai renumit gravor al Mănăstirii Neamț, care și-a desfășurat activitatea în importanta perioadă de douăzeci și șapte de ani cuprinsă între 1817 și 1844[85]. El și-a realizat lucrarea, săpând-o în lemn de păr, pentru a împodobi ediția în limba română a lucrării *Viața starețului Paisie*, întocmită de către ierodiaconul Grigorie Dascălul și tipărită în 1817 la Mănăstirea Neamț, în volumul intitulat *Adunare a cuvintelor celor pentru ascultare*. Foaia de titlu a acestei cărți a fost ornată pe avers cu o gravură tip portal[86], împodobit cu imagini reprezentative pentru monahii de la Neamț: Sfânta Treime în axul portalului semi-rotund de sus, încadrată într-un medalion purtat de doi îngeri înaripați, urmată de sfinții ocrotitori ai Moldovei, în stânga spre cotor, Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava și Cuvioasa Parascheva, în dreapta, Sfântul Mare Mucenic Gheorghe și Sfânta Mare Muceniță Varvara, iar la baza portalului,

---

XIII din *Documente Hurmuzaki* de A. Papadopulos-Kerameus, trad. de G. Murnu și C. Litzica, București, 1914 (= *Hurmuzaki,* XIII, supl. I), p. 98.

[84] *Viața* lui Isaac, f. 153, ed. 1987, p. 549, ed. 2015, p. 330-331.

[85] „Arta lui este dinamică. Desenul, stufos. Tăietura, aspră. Îndrăzneală, largă mișcare, lipsită de inutil și dulceag” (Gh. Racoveanu, *Gravura în lemn la mănăstirea Neamțul*, București, 1940, p. 18).

[86] În golul portalului este încadrat titlul: *Adunare a cuvintelor celor pentru ascultare de la mulți sfinți și dumnezeiești părinți, spre folosul celor ce întru dânsa vor voi să se grijească de mântuirea lor. Și viața cuviosului părintelui nostru starețului Paisie, împreună cu oarecare din trimiterile sfin(*ției*) sale, acum întâiu tipărite, cu blagoslovenia prea sfințitului Mitrop(olit) al Mold(ovei) Kiriu Veniamin, prin osârdia preacuvios(ului) stareț și arhimandr(it) al sfintelor monas(tiri) Neamț și Sec(u) Kyr Silvestru, în sfân(ta) M(*ănăstire*) Neamț, la anul 1817, de Gherontie ierom(onah), tip(ograf).*

în mijloc, scena Înălțării Domnului[87], având în dreapta biserica voievodală și în stânga clopotnița mănăstirii[88].

Această gravură, împreună cu cea a stareţului Paisie[89], așezată la începutul textului vieții sale, reprezintă cele dintâi lucrări de seamă ale lui Ghervasie. Chipul stareţului, realizat aici după douăzeci de ani de la adormirea sa, a fost descris ca fiind foarte decorativ, cu multă variaţie de tonuri, cu trăsături aspre și cu elementele componente bine studiate[90].

A doua gravură care îl reprezintă pe stareţul Paisie (fig. 2) a fost executată de către monahul Teodosie, „[...] cel mai productiv gravor nemțean – arată Gheorghe Racoveanu – și unul din cei mai harnici din câți au trăit pe pământul nostru. Dar puterea de creație a lui Ghervasie el n-o va ajunge. […] Arta lui nu are dinamismul artei lui Chervasie […], stă însă sub semnul migalei, al râvnei, al cuviinței și al discreției”[91]. În lunga și rodnica sa activitate de peste treizeci de ani (1825-1856), ajunge să graveze chipul stareţului după unsprezece ani de experiență, însă, cu toate acestea, lucrarea sa se rezumă a fi – arată același autor – o „copie liberă după cea din 1817 și mai slabă decât originalul”[92]. Ea a fost comandată pentru a ilustra edițiile românească și slavo-rusă a *Vieții stareţului Paisie*, întocmite de către schimonahul Platon și tipărite în anul 1836 la Mănăstirea Neamț, din porunca mitropolitului Veniamin Costachi.

Față de această din urmă descriere, apreciem totuși, având în vedere și portretul scriptic lăsat de contemporani, că Teodosie – prin copia realizată – are și unele contribuții evidente, și anume: a scurtat culionul care era prea înalt, a schimbat expresivitatea feței printr-o arcuire mai pronunțată a sprâncenelor; a conturat orbitele ochilor prin cearcăne și umbre; a accentuat ascetismul feței, prin riduri și umbre, însă insuficient; a scurtat, după cum se cerea, barba, dar fără să-i reducă densitatea; a înlocuit forma statică a mâinii stângi, cu care ține metaniile, printr-o

---

87 La baza acestei scene, se poate observa și numele autorului acestei gravuri: *Gherv(asie) m(onah)*.

88 Pe reversul paginii de titlu se află gravat Sfântul Vasile cel Mare, lucrare semnată de protoiereul Mihail.

89 Aceasta este imprimată pe reversul ultimei pagini a lucrării *Adunare a cuvintelor celor pentru ascultare* (p. 295), după care urmează titlul: *Povestire din parte a vieții preacuviosului Părintelui nostru Paisie*, lucrare nepaginată și introdusă, probabil în ultimul moment, între paginile 295-296.

90 *Cf.* Gh. Racoveanu, *op. cit.*, p. 25. Lucrarea, cu toate că este nesemnată, a fost atribuită pe bună dreptate monahului Ghervasie, dat fiind modul de săpătură, atât de asemănător cu celelalte două gravuri amintite și mai ales a anului de datare de pe ele, comparat cu cel care încheie inscripția de la baza portretului paisian: „Cuv(i)os(ul) Păr(intele) nostr(u) Paisie Star(e)ț(ul) S(fintelor) M(ănăstiri) N(eamț) i S(ecu): 1817”.

91 *Ibidem,* p. 18.

92 *Ibidem*, p. 25.

mișcare artistică elegantă; a scos mai bine în evidență metanierul, însă nu a rezolvat forma nefirească a mâinii drepte, care ține bastonul și, în fine, a scos mai mult în evidență portretul prin deschiderea nuanțată a fondului, pe care a sugerat cerul cu nori și câteva raze simbolice de lumină.

Sub florile de măr din colțurile de jos, realizate în spațiile obținute prin trecerea de la forma ovală a medalionului la cea dreptunghiulară, se observă redate cu caractere chirilice foarte mici, în stânga, numele autorului: *Teodosie*, iar în dreapta, anul: *1836*. Sub linia de demarcație a medalionului este copiat textul identitar al reprezentării starețului, aproape până la a fi identic cu cel al gravurii originale din 1817, în ceea ce privește stilul scrisului, mărimea literelor chirilice de mână și prescurtările făcute.

Aceste două lucrări au fost reproduse ulterior de mulți autori, care au dorit să orneze cu ele edițiile scrierilor paisiene sau diferitele lor lucrări: monografii, studii sau articole. Mai mult, ele au constituit și izvorul de inspirație pentru unele portrete ale starețului Paisie, pictate chiar din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Pe filieră slavă, s-a perpetuat un alt chip al preacuviosului Paisie, transpus în cea mai veche gravură rusească, semnalată de către Paul Mihail[93], care a împodobit pentru prima dată scrierile paisiene din ediția lui P.N. Batiușkov, Moscova, 1842 (fig. 3).

II.2.2. Portretul pictat: reprezentări în tablouri și primele icoane

Este posibil ca primele tablouri cu reprezentări paisiene să fi apărut înaintea gravurilor de la Mănăstirea Neamț, în comunitățile monahale formate de starețul Paisie. Deoarece majoritatea din acestea nu sunt datate, am considerat necesar să le prezentăm odată cu imaginile lor în ordinea cronologică a stăreției sfântului, pentru a surprinde evoluția în timp a chipului său. În general, aceste numeroase tablouri transpun un chip cu o fizionomie asemănătoare, dar care surprind vârste diferite.

Prin urmare, la Schitul *Sfântul Ilie* din Athos se află un tablou al starețului (fig. 4), reprezentând chipul său de la vârsta cărunteței de aproximativ 40 de ani, fiind una dintre cele mai expresive și exacte transpuneri conform izvoarelor scrise. În ansamblu, acesta transmite atât imaginea firii sale sensibile și inteligente, cât și detalii ale înfățișării fizice: ochii mari încadrați de sprâncene arcuite, nasul de mărime medie și puțin cârn, barba mijlocie și rară, gura mică, având buzele strânse, părul capului bogat, care acoperă umerii, cu un culion drept pe cap, îmbrăcat de camilafcă, și cu mâinile semi-încrucișate pe piept ținând metaniile. Acest chip impresionează chiar de la prima vedere și este posibil să fi fost realizat pentru

[93] Paul Mihail, *Slujba,* p. 140.

ucenicii săi rămași la Schitul Sfântul Ilie, în timpul vieții starețului, pe când acesta era la Mănăstirea Dragomirna. Pe lângă aspectele fizionomice, un detaliu atrage în mod special atenția, și anume cel al degetelor strâmbe de la mâini, având mici umflături la încheieturile lor. Acest detaliu ar fi un argument în plus pentru acreditarea ideii că tabloul a fost executat de cineva care cunoștea foarte bine înfățișarea starețului la acea vârstă sau care l-a realizat chiar în Mănăstirea Dragomirna, pe când starețul Paisie era aici.

Un alt tablou se păstrează la Mănăstirea Dragomirna (fig. 5)[94] și – conform detaliilor – a fost realizat de același pictor, probabil în același timp cu cel de la mitropolie, pe care îl vom prezenta la momentul oportun, deosebindu-se de acesta doar prin redarea vârstei de aproximativ 53 de ani, pe care o avea starețul la momentul plecării la Mănăstirea Secu.

Referindu-se la tablourile din comunitățile paisiene nemțene, arhiereul Narcis Crețulescu, în 1890, consemna: „Urmașii lui Paisie i-au făcut multe și felurite portrete (chipuri), unele decât altele mai schimbate, dintre toate trii sunt care merită atențiune și anume: 1. – cel din igumenia caselor de la schitul Vovidenia, care dupre mărturia bătrânilor este cel mai identic, făcut pe mușama, cu vopsele în oloiu, bătrân, ghebos, uscat, sloboc; 2. – cel din biserica mare de la mormântul lui, care portret deși se pare mai drept decât cel de la Vovidenie, dar nu este mai identic, din contra este mai secondaru; [al] 3-lea – un portret făcut de starețul Dometian, pe care mai în urmă l-au pus și în stăriție, s-au luat la Mitropolia Moldovei, au dispărut și unii cred că l-au luat rușii în țara lor. Afară de aceste trei portrete mai este unu și în igumenia M(ănăsti)rii Secu [...]”[95].

Ca număr, exemplarele enumerate de Narcis Crețulescu există până astăzi, dar nu se știe dacă sunt cele la care se referă autorul. În prezent, la Schitul Vovidenia nu se află niciun tablou și nimeni nu-și amintește că ar fi existat vreodată[96], însă în muzeul Mănăstirii Neamț sunt expuse două portrete, iar în veșmântărie, depozitate altele două.

Este posibil ca portretul de la Mănăstirea Secu (fig. 6)[97] să fi aparținut arhimandritului Timotei, ucenic al starețului Paisie, fost egumen al Mănăstirii Slatina și revenit la bătrânețe la Secu. El, având mare evlavie la starețul său, se ruga în fața acestui chip, pe care-l avea în chilia de la Slatina, drept pentru care sfântul a

---

[94] La baza tabloului este scris cu litere majuscule slavone:
„ ( ) ” = Al mănăstirilor de obște Neamțul și Secul, Starețul Paisie.

[95] *Viața* lui Narcis, f. 135r-135v, ed. dactgf. 1984, p. 240.

[96] În 1855 exista în casa egumenească (*cf.* ANNț, Mănăstirea Neamț-Secu, dos. 6/1855, f. 7v).

[97] Se identifică prin numele scris cu caractere chirilice de o parte și de alta a feței: „C(uviosul) Paisie”.

săvârșit o minune, izbăvindu-l la un moment dat, prin acest portret, din primejdia de a fi ucis[98]. Ca reprezentare, reproduce mișcarea exactă a mâinilor din gravura lui Teodosie din 1836, iar chipul este redat cu barba mai scurtă, mai aproape de înfățișarea sa reală, așa cum o descrie schimonahul Isaac Dascălul.

Primul portret din muzeul Mănăstirii Neamț (fig. 7), expus în ultima încăpere, provine de la căpătâiul mormântului din biserică și este pictat în ulei pe pânză, având drept model gravura monahului Ghervasie din 1817[99]. După acesta s-au făcut în timp mai multe copii, dintre care se păstrează în prezent: una la Schitul *Sfântul Ilie*, Athos, iar alta în veșmântăria Mănăstirii Neamț, aflată inițial, probabil, în stăreția mănăstirii, și alta la Mănăstirea Noul Neamț din Basarabia. Pentru realizarea acesteia din urmă, duhovnicul Andronic, prezent la Mănăstirea Neamț pe 3 februarie 1877, i-a cerut ieromonahului Isihie Donici, ucenicul său de aici, să o comande unui pictor. Fără a se aminti numele acestuia, copia, executată „întocmai la mărime, la fizionomie și la colorit" cu portretul din biserică, era terminată și, totodată, transportată la Mănăstirea Noul Neamț de ucenicul amintit, la 21 noiembrie 1878, unde a fost așezată într-o ramă aurită și protejată cu sticlă, apoi expusă în stăreția mănăstirii[100].

Mai este de reținut referitor la tabloul provenit din biserică faptul că, pe lângă copiile amintite, la un moment dat, imaginea starețului a fost retușată și editată, ornând unele texte nemțene din prima parte a secolului al XX-lea, între care se numără și lucrarea din 1942 a lui Constantin Tomescu (fig. 8)[101]. Acest chip, publicat sub această formă și semnat de F. Marvan, a rămas de referință până la restaurarea originalului.

Al doilea din muzeu (fig. 9) – expus în holul dintre prima și a doua încăpere, singurul care este prevăzut cu sticlă de protecție – este pictat nu „pe mușama", ci pe piele groasă de animal, și poate să fie cel de la Schitul *Vovidenie*, descris de Narcis Crețulescu. Într-adevăr, este vorba despre una dintre cele mai corecte reprezentări, fiind realizată pe linia de inspirație a primei gravuri nemțene și a tabloului de la

---

98 *Viața* lui Andronic, IV, ff. 229r-229v. Agresorul, când a deschis ușa chiliei arhim. Timotei, cu intenția de a-l ucide, a văzut în acest tablou pe Sf. Paisie viu și cu un chip care l-a înfricoșat, iar o forță nevăzută l-a scos afară, rostogolindu-l pe scările etajului corpului de chilii (*cf.* ibidem).

99 La baza tabloului se poate citi în chirilică: „Cuv(iosul) Părintele nostru Starețul Paisie. Au răposat la anul 1794 noiemvri(e) 15".

100 Andronic arhim., *Istoria Mănăstirii Noul Neamț*, I, 1881, ANRM, fond 2119, inv. 3, dos. 84, (464 file), f. 450r; Narcis Crețulescu, *Istoria Sfintei Mănăstiri Noul Neamț din Basarabia de la 1858 până la 1880*, scrisă de duhovnicul Andronic și copiată de arhiereul Narcis Crețulescu în Mănăstirea Neamț în anul 1889, t. V, ms. rom. 164, BMN, pp. 271-272; Arhid. prof. Ioan Ivan, „Chipul-portret al Sfântului Cuvios Paisie de la Neamț († 1794)", în: *Întru lumina lui Veniamin Costachi*, nr. 46-48/1995 (= Ioan Ivan, *Chipul-portret*), p. 1.

101 *Cf.* C. Tomescu, *op. cit.*, între pp. 31 și 32.

mormânt. Autorul, fără să dea importanță vestimentației, redă cu exactitate fizionomia starețului din ultima decadă a vieții sale, așa cum l-a văzut de pildă Constantin Caragea, având o carnație foarte deschisă și o barbă de aceeași nuanță[102].

Al doilea portret din veșmântărie (fig. 10), de dimensiuni reduse, aflat inițial în chilia unui monah nemțean, este o lucrare modestă, care înfățișează pe stareț cu o carte și metaniile în mâini, având un chip mai naiv[103]. Acesta a fost făcut cunoscut prin expunerea lui pentru un timp în Muzeul „Sfântului Paisie"[104], inaugurat în 1997, dar care ulterior a fost reorganizat.

Cel de la Mitropolie (fig. 11), aflat în prezent expus în holul mare de la etajul palatului mitropolitan, cu intitularea în limba slavonă, este mai puțin cunoscut, fiind inspirat după aceeași gravură din 1817 și poate fi identificat cu cel realizat de starețul Dometian (1823-1834), pe care-l amintește Narcis Crețulescu. Credem că a fost realizat de același pictor, odată cu cel de la Mănăstirea Dragomirna, și reprezintă în ansamblu cea mai bună transpunere realistă a chipului starețului Paisie din perioada bătrâneților sale, deosebindu-se de celelalte tablouri nemțene prin gestul de a ține metaniile cu ambele mâini într-o mișcare simetrică, eliminându-se prin aceasta bastonul din mâna dreaptă.

Referitor la datarea acestor tablouri, s-a putut stabili cu certitudine că patru dintre ele au fost realizate în prima jumătate a secolului al XIX-lea, și nu în a doua, așa cum s-a afirmat[105], deoarece ele existau în 1843, când au fost înscrise într-o catagrafie de bunuri imobile, dintre care unul era expus în stăreția veche, pictat „pe mușama"[106], altul în stăreția nouă[107], altul, în „cămara de sus" a mănăstirii, adică în cancelarie[108], și altul, realizat tot „pe mușama", în casa egumeniei Schitului Vovidenia[109]. Despre cel de la mormânt – potrivit pelerinului Partenie ieromonahul din

[102] În partea superioară a tabloului este scris cu litere chirilice de tipar: „Preacuviosul Părintele nostru starețul Paisie".

[103] La baza tabloului s-a scris cu caractere chirilice mici de tipar: „Stariț Pais(ie)".

[104] *Viața* lui Augustin și Andronic, ed. 1997, fig. 21-24 (imagini nenumerotate și file nepaginate de la sfârșitul cărții).

[105] Paul Mihail, *Slujba*, p. 140.

[106] *Condica averilor bisericești și iconomicești a sfintelor monastiri Neamțul și Secul, anul 1843*, ms. rom. 180, BMN (= BMN, Ms. rom. 180), f. 91ʳ.

[107] BMN, Ms. rom. 180, f. 91ʳ.

[108] BMN, Ms. rom. 180, f. 93ʳ.

[109] BMN, Ms. rom. 180, f. 107ʳ. Pe lângă portretul starețului Paisie, în stăreția veche și în cancelarie, mai existau expuse în 1843 cel al mitropolitului Veniamin și al familiei împăratului Rusiei, în stăreția nouă, cel al lui Mihail Sturza, domnul Moldovei (f. 91ʳ, 93ᵛ), iar la Schitul Pocrov, două, unul mai vechi și altul mai nou, ale ctitorului Pahomie, episcopul Romanului (f. 28ʳ). Până în 1857, portretul mitropolitului Veniamin va fi expus și în Paraclisul *Adormirea Maicii Domnului*, ctitoria sa, precum și în Biserica *Sfântul Gheorghe,* alături de cel al mitropolitului Iacob Stamate (*cf.* Andronic duhovnicul, *Catagrafie pentru toate odoarele bisericii mari și a celorlalte biserici din Sfânta Mo-*

Tomsk – el exista în 1837, când descria Mănăstirea Neamț. Acesta, referindu-se la mormântul stareţului Paisie, arăta: „Am ajuns sâmbătă seara, ne-am dus la slujbă și am îngenuncheat la mormântul marelui stareț Paisie, care e înmormântat înăuntrul bisericii mari, și deasupră-i arde o candelă[110]. [...] Pe perete e pus portretul lui. El nu e cinstit ca sfânt, dar frățimea îl cinstește ca pe starețul ei și ca pe un întemeietor iscusit al unei înalte vieți monahale”[111].

În ceea ce privește paternitatea tablourilor nemțene, tocmai pentru faptul că ele nu au fost semnate și datate, constituie un indiciu că au fost realizate de pictorii monahi din obștea nemțeană, cel puțin cele mai vechi, care existau în 1843. Dintre acești pictori, ar putea fi – cel mai probabil – „[...] monahul Chesarie zugravul, mort la 22 sept(embrie) 1849, care a pictat catapeteasma din biserica mare [...]”[112], în perioada 1829-1830, urmat de schimonahul Agapie Râșcanul, zugrav și psalt, decedat pe 3 decembrie 1865[113].

Nu au lipsit tablourile stareţului Paisie nici din celelalte centre monahale paisiene din țară. Unele dintre ele se păstrează până astăzi în Mănăstirile Cernica, Căldărușani și Cheia. Cel de la Căldărușani (61x47,5 cm), pictat pe pânză (fig. 12) și expus în prezent în muzeul mănăstirii, se încadrează în prima jumătate a secolului al XIX-lea împreună cu cele nemțene deja menționate și este datat de autor, care-și dezvăluie și numele într-o însemnare făcută deasupra umărului stâng al stareţului. Căutând să arate și locul unde a fost realizat, cu o culoare mai discretă de ocru-galben, pictorul a însemnat: „În Sf(ânta) Monast(ire) Caldaruș(ani), Ghelasie ierom(onah), Zos(?) 1836 noem(brie) 18”. Acest portret[114] se aseamănă din mai multe privințe cu cel de la mitropolie, cu deosebirea că are o altă mimică, o barbă puțin mai lungă și metaniile trecute doar prin podul mâinii drepte lipite pe piept, gest care ar indica silința rugătorului de a-și localiza inima cu mintea[115].

Portretul de la Cernica (fig. 13), de dimensiuni mai mici (37x31 cm), este pictat pe pânză sub forma unui medalion oval conturat cu un chenar presărat cu bri-

---

nastire Neamțului și a eclesiarhiei, 1857, octomvrie 8, ms. rom. 167, BMN (= BMN, Ms. rom. 167), ff. 22v-23r), realizat în 11 februarie 1797 (*cf.* Nicolae Iorga, *Mănăstirea Neamț,* ed. 1925, p. 65).

110 Gheorghe Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 344.

111 *Ibidem*, p. 347.

112 Arhiereu Narcis Crețulescu, „Inscripțiile Sfintei Mănăstiri Neamțu” în *Arhiva,* 11-12/1908, p. 446; Arhim. Nestor Vornicescu, „Manuscrisele arhiereului Narcis Crețulescu din biblioteca Mănăstirii Neamț”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 7-8/1968, p. 434.

113 *Ibidem.*

114 http://www.manastirea-caldarusani.ro/media/manastirea-caldarusani/foto/318 /original/paisie_velicikovski.jpg

115 În partea superioară, culionul este încadrat de următorul text scris cu caractere chirilice: „Paisie arhim(andrit) i stariț sfint(elor) monast(iri) Neamțului i Secului ob(ște) jitel”.

liante, care delimitează bustul starețului de un motiv ornamental realizat din frunze de acant, având drept sprijin un suport dreptunghiular. Pe acest suport, sugerat de canturile a două rânduri de blaturi de culoarea lemnului – în care este fixat medalionul – și un soclu mai masiv, pictorul a consemnat în limba rusă[116]: „Al Mănăstirii moldo-vlahe Neamț și al celorlalte mănăstiri, marele stareț, schimonah și arhimandrit Paisie Velicikovski s-a săvârșit în anul 1794, în ziua a cinsprezecea a lunii noiembrie și a fost înmormântat în Mănăstirea Neamț. A pictat I. Kuloski, 1853".

Chipul transpus în acest portret este asemănător cu cel de la Mănăstirea Noul Valaam din Finlanda (fig. 14), având același gest al mâinilor semiîncrucișate la piept cu metaniile trecute prin podul palmei stângi, același semiprofil spre stânga, același potcap drept și păr lung dezlegat, care acoperă cei doi umeri, cu deosebirea că este mult mai elevat în ansamblu și cu un chip al feței mai bine elaborat.

Portretul de la Mănăstirea Cheia (fig. 15) este o copie a celui de la Căldărușani, realizată de ucenicii starețului Gheorghe, care au preluat conducerea schitului după incendiul din 1832[117].

La creștinii ortodocși de limbă slavă s-a perpetuat un chip transpus în tablouri având o barbă mult prea lungă care îi schimbă înfățișarea reală. Este vorba de portretul publicat în *Enciclopedia Ucrainei*, ediția 1993 (fig. 16), care a constituit sursa de inspirație pentru alte tablouri, cum ar fi, de pildă, cel de la Mănăstirea Noul Valaam din Finlanda.

Chipul starețului Paisie a mai fost transpus, în afară de gravuri și tablouri pictate, și sub formă grafică, în tuș sau cerneală, întâlnită în unele manuscrise nemțene. Printre acestea, se numără mai întâi cel al *Slujbei Cuviosului Paisie,* copiat în 1858 de către ierodiaconul Calistrat și care a fost sustras de către Andronic împreună cu alte manuscrise importante nemțene la plecarea sa din mănăstirea de metanie[118]. Aici, starețul Paisie este redat în picioare în panorama Schitului *Sfântul Ilie*, ctitoria sa din Athos, îmbrăcat în ținută de slujbă, cu mantie și camilafcă, având mâinile încrucișate la piept, cu metaniile care-i trec prin mâna stângă, iar în partea dreaptă, capătul unui corp de chilii din ansamblul schitului (fig. 17)[119].

---

116 1794 15 . . . 1853.

117 Copia acestui portret, semnalată de N. Iorga (*Inscripții din Bisericile României,* II, București, 1908, p. 248) există astăzi în mănăstire împreună cu cele ale portretelor starețului Gheorghe și arhimandritului Dorotei, ucenicul său, și au fost realizate toate trei de același pictor și în același moment.

118 A se vedea ms. rom. 66 din BMNN, astăzi aflat la ANRM, fond 2119 inv. 3, dos. 66: Pentru descrierea acestuia, vezi Valentina Obcinicova-Pelin, *Catalogul General al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS*, Editura Știința, Chișinău, 1989, pp. 243-244.

119 Imagine reprodusă după Valentina Obcinicova-Pelin, *op. cit*., fig. 43.

De asemenea, o altă reprezentare a fost realizată în 1868, tot într-un manuscris nemțean, în tuș și creion, de către monahul Iustin de la Mănăstirea Neamț[120] (fig. 18).

Prima transpunere a chipului fizic și duhovnicesc al starețului Paisie într-o icoană pictată în tempera pe lemn, care se păstrează în Paraclisul *Adormirea Maicii Domnului* de sub clopotnița schitului românesc Prodromu din Athos[121], s-a făcut în 1859 „[...] prin grija cuvioșiei sale Andronic Moldovanu din schitul Cutlumuș"[122].

La o sută zece ani de la acest moment, adică în 1969, starețul Paisie apărea pentru prima dată reprezentat într-o pictură murală realizată de către Constantin Călinescu la Schitul Vovidenia, dependent de Mănăstirea Neamț, iar apoi la alte biserici din zonă.

Icoana oficială prezentată de Biserica Rusă în momentul proclamării canonizării din 1988 (fig. 19)[123] a fost realizată având din păcate ca material documentar, tabloul ucrainean menționat. Așa s-a ajuns să se perpetueze și în icoană un chip îndepărtat de cel prezentat de izvoarele contemporane scrise și de primele tablouri românești care-i redau sfântului cea mai bună înfățișare. Dintre aceste icoane[124], realizate majoritatea după cea oficială rusească, trei merită a fi menționate. Este vorba de cea pictată de Olga Dimov (fig. 20)[125], cea a părintelui Ilie de la Slănic, pentru Mănăstirea *Sfântul Paisie* din Arizona (fig. 21)[126], și cea așezată recent în muzeul Mănăstirii Neamț (fig. 22).

Autoarea celei dintâi, cu toate că transpune un chip elevat și puțin feminin, în lipsa unei bune documentații, redă o față care nu seamănă întru totul cu cea reală și o barbă puțin prea lungă. A doua este cea mai elaborată dintre toate câte se cunosc, însă, fiind pictată în S.U.A pentru o comunitate sârbească din Arizona, părintele Ilie, în lipsa unui material documentar, l-a redat pe Sfântul Paisie cu o barbă mult

---

[120] BMN, Ms. rom. 106, imaginea se află pe prima filă înaintea textului.

[121] Este vorba de *icoana Sfântului Munte,* unică în felul ei, deoarece este reprezentat Athosul cu toate mănăstirile sale și cu sfinții care au trăit în fiecare, iar pe marginea ei sunt pictați, doi câte doi, șaisprezece sfinți români, inclusiv Sfântul Paisie de la Neamț. Pentru imagine, v. Ilie Alexandru Bumbac, *Athos*, Ed. Vivaldi, București, 2005, p. 16.

[122] Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare*, I, Ed. Enciclopedică, București, 1991, p. 592. Credem că autorul este Andronic Popovici, de la Mănăstirea Neamț care, în perioada 3 sept. 1858 - 11 iulie 1859, era prezent în Athos, de unde a lipsit, mergând la Ierusalim, doar în intervalul 28 ian. - 6 mai 1859 (*cf.* Schiarhim. Andronic, *Aduceri aminte*, Editura Cathisma, București, 2007, pp. 109-112, 142); Ieromonahul Andronic, *Călătoria la Muntele Athos (1858-1859)*, editată de Petronel Zahariuc, Editura Universității „Al. I. Cuza", Iași, 2015, pp. 49-251.

[123] https://doxologia.ro/sfant-sarbatoare/118550/icoane/p/2† 3.

[124] http://www.doxologia.ro/sfantul-cuvios-paisie-de-la-neamt#icoane.

[125] https://doxologia.ro/sfant-sarbatoare/118550/icoane/p/2%203?page=1.

[126] https://doxologia.ro/sfant-sarbatoare/118550/icoane/p/2† 3; http://stpaisiusmonastery.org/home-unpublished-page/exhortation-of-st-paisus

prea lungă, întrecând chiar și pe cea din icoana oficială rusă. În cazul celei de-a treia icoane menționate, cu toate că autorul redă o barbă mai corectă ca mărime, totuși nu reușește să transpună nuanțele specifice ale feței.

Considerând că aceste observații sunt pertinente, ne-am decis a prezenta, la rându-ne, o icoană în care să se regăsească atât înfățișarea cu detaliile feței care îl individualizează, cât și o cromatică specifică, prin care să se redea simbolic esența vieții sfântului.



Fig. 1. Gravură pe lemn a monahului Ghervasie, Mănăstirea Neamț, 1817



Fig. 2. Gravură pe lemn a monahului Teodosie, Mănăstirea Neamț, 1836



Fig. 3. Gravură, Moscova, 1842



Fig. 4. Portret – pictură în ulei, Schitul Sfântul Ilie, Athos.



Fig. 5. Portret – pictură în ulei, Mănăstirea Dragomirna



Fig. 6. Portret – pictură în ulei, Mănăstirea Secu



Fig. 7. Portret – pictură în ulei, muzeul Mănăstirii Neamț

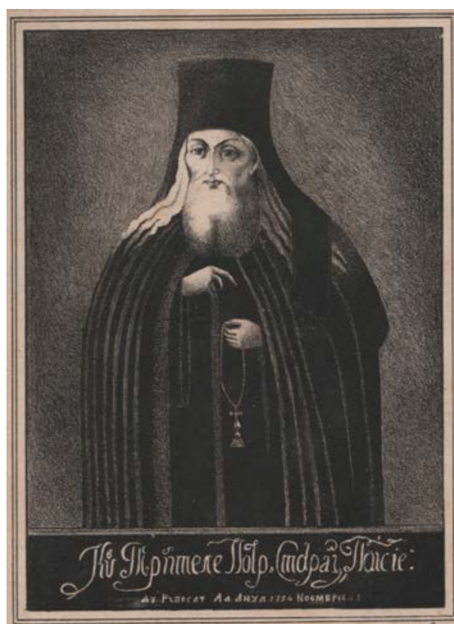


Fig. 8. Portret – litografie F. Marvan



Fig. 9. Portret – pictură în ulei, muzeul Mănăstirii Neamț



Fig. 10. Portret – pictură în ulei, veșmântăria Mănăstirii Neamț



Fig. 11. Portret – pictură în ulei, palatul mitropolitan Iași



Fig. 12. Portret – pictură în ulei, muzeul Mănăstirii Căldărușani, 1836

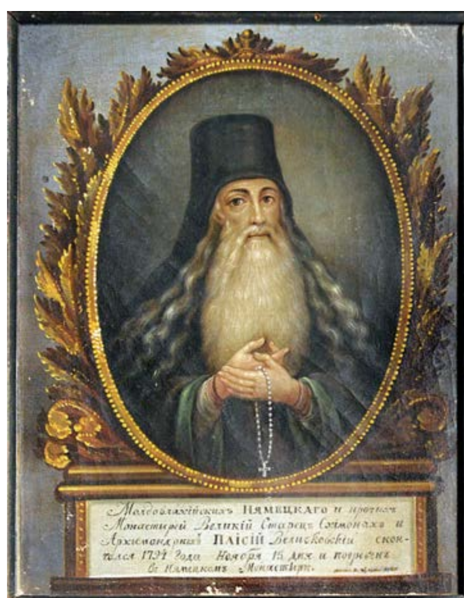


Fig. 13. Portret – pictură în ulei, Mănăstirea Cernica, I. Kuloski, 1853



Fig. 14. Portret – pictură în ulei, Mănăstirea Noul Valaam, Finlanda



Fig. 15. Portret – pictură în ulei, Mănăstirea Cheia



Fig. 16. Portret – pictură în ulei, Ucraina



Fig. 17. Portret – grafică, ms. rom. 66, Mănăstirea Noul Neamț



Fig. 18. Portret – grafică, ms. rom. 106, biblioteca Mănăstirii Neamț, 1868



Fig. 19. Icoană – pictură pe lemn, Moscova, 1988



Fig. 20. Icoană – tempera pe lemn, Olga Dimov

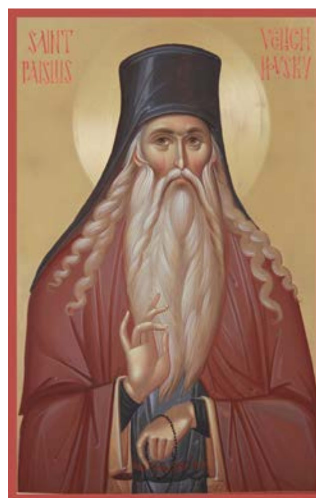


Fig. 21. Icoană – tempera pe lemn, ierom. Ilie, Mănăstirea Slănic – Argeș



Fig. 22. Icoană – tempera pe lemn, muzeul Mănăstirii Neamț

Abrevieri

AMB = Arhiva Mănăstirii Bistrița
ANI = Arhivele Naționale Iași
ANNț = Arhivele Naționale Neamț-Secu
ANRM = Arhiva Națională a Republicii Moldova
BAR = Biblioteca Academiei Române
BMM = Biblioteca Mitropoliei Moldovei
BMN = Biblioteca Mănăstirii Neamț
BMNN = Biblioteca Mănăstirii Noul Neamț